

ספר רפאל וייזר

עיונים בכתבי יד, בארכיונים
וביצירת ש"י עגנון

ערך
גיל וייסבלאי

מְנַגֵּד הוצאה לאור

בחזרה לנקודת הזינוק:

עגנון ו"המצפה"

דן לאור

[א]

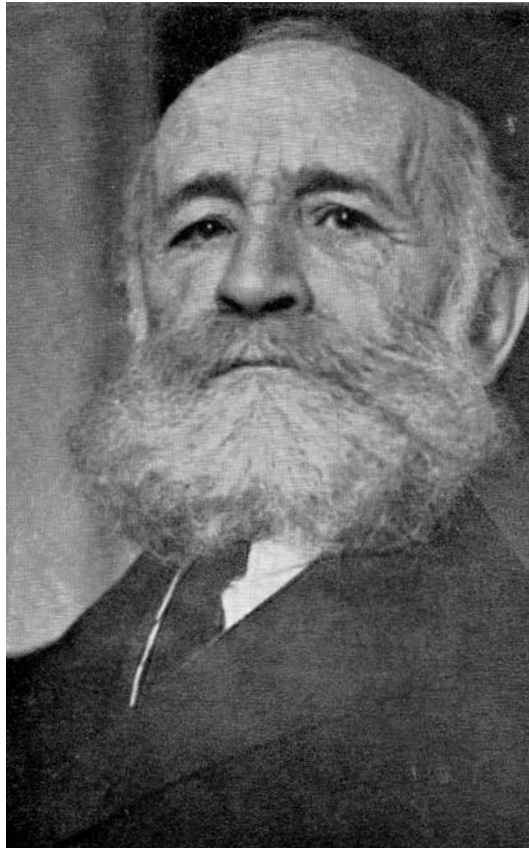
היכן ומתי החלה, בעצם, הקריירה הספרותית של ש"י עגנון?¹ דרכו של עגנון כסופר החלה עוד בהיותו נער ואחר כך עלם צעיר בעיר הולדתו בוציאץ' ובערים סמוכות לה, כולן בתחומה של גליציה, אז חלק מן האימפריה האוסטרו-הונגרית. ואף שכמרוצת השנים נכתבו לא מעט דברים אודות תקופה זו, הרי שהיא נותרה במידה רבה מחוץ לאופק של קוראי עגנון, זאת מתוקף העובדה כי הסיפור "עגונות", שהתפרסם ביפו באוקטובר 1908, ושממנו נגזר גם שמו החדש, הוצג לא אחת כאילו היה זה סיפורו הראשון. ולא עוד אלא שבעת עריכת הסדרות השונות של "כל סיפוריו", השאיר עגנון מחוץ ל"קאנון" את רוב פרסומיו מן השנים שקדמו לעלייתו

* מאמר זה נכתב בעקבות הרצאה במושב מיוחד על יצירת עגנון, שהתקיים במסגרת הקונגרס האירופי למדעי היהדות בקרקוב, פולין, בין ה-15 ל-19 ביולי 2018. (1) השם "עגנון" יהול במאמר זה על כלל יצירתו של ש"י עגנון, כולל זו שפורסמה בתקופה שבה נשא עדיין את השם "טשאטשקיס".

לארץ, שנים שבהן כתב עברית וגם יידיש, פרוזה וגם שירה.² מבין העיתונים וכתבי העת שבהם הופיעו יצירותיו הראשונות בלט מכולם "המצפה" – שבועון עברי שנוסד כנגד כל הסיכויים בקרקוב שבמערב גליציה, שלא הייתה מרכז ספרותי חשוב, ושרד לאורך חמש-עשרה שנה – תחילה מ-1904 עד 1915, אז חדל מלהופיע עקב אירועי מלחמת העולם הראשונה, ואחר-כך התחדש שוב ב-1917 והוסיף להתקיים עד לסגירתו ב-1921. "המצפה" הוגדר כעיתון עברי, לאומי, ציוני וגם דתי, ואף היה קשור בעקיפין לתנועת המזרחי. פרסומו היה למעשה המשך להופעת השבועון הראשון בתולדות העיתונות העברית, "המגיד", שהופיע תחילה ברוסיה (מאז 1856), נדד לברלין, התמקם לבסוף בקרקוב, ונסגר בשל הסתבכויות של המו"ל ב-1903. מי שערך את השבועון בשנותיו האחרונות היה שמעון מנחם לאזר, תושב העיר קרקוב, והוא זה שייסד את "המצפה" ("Hamicpe") בעקבות סגירתו הכפויה של "המגיד".³

לאזר היה אדם דתי ובעל השכלה רחבה בתחומי היהדות, עסק בחקר המקרא והמדרש, היה מעורה בחיי העיתונות העברית, ונשא בליבו את האידיאל לקיים עיתון עברי חופשי שייתן ביטוי לנעשה בעולם היהודי, תוך שמירת נאמנות לרעיון הלאומי והציוני, שאותו טיפח בכל מאודו. הוא קרא לעיתון בשם "המצפה", והגדירו כ"עיתון שבועי לכל ענייני החיים לספרות ולמדעים ולכל ענייני היהודים". בהצהרת הפתיחה שהופיעה בראש הגיליון הראשון, מן ה-15 באפריל 1904, הכריז לאזר כי "המצפה" עתיד להביא בכל גיליון "מאמרים קצרים, מבארים ומבררים את כל הנעשה בעמנו ולעמנו, יעיר את כל עוול מבית ומחוץ, ייסר כל מידה בלתי נכונה [...] יתאמץ לעורר נרדמים לפעולה, ולחנך את הקוראים ברוח היהדות האמיתית וברוח

(2) על ראשית כתיבתו של עגנון, ראו: א. באנד, "עגנון לפני היותו עגנון: סיפוריו העבריים של ש"י צ'אצ'יקס", מולד, 175-176 (ינואר-אפריל 1963), עמ' 63-54. וכן בספרו: *Nostalgia and Nightmare: a Study in the Fiction of S.Y. Agnon*, University of California Press, 1968, pp. 29-53. וראו גם: דב סדן, על ש"י עגנון: מסה עיון וחקר, תל אביב, תשי"ט, עמ' 125-154. לעניין כתיבתו של עגנון ביידיש, ראו: שמואל יוסף עגנון, יידישע ווערק, ירושלים, תשל"ז. עיינו גם בספרו של יצחק בקון, עגנון הצעיר; באר שבע, תשמ"ט. לסקירה כללית אודות תקופה זו בחיי עגנון ראו: דן לאזר, חיי עגנון: ביוגרפיה, ירושלים ותל אביב, תשנ"ח, עמ' 13-48. (3) על "המצפה" ו"המגיד", ראו: *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 7, pp. 1240-1241; 1221-1222

שמעון מנחם לאזר

הציונות".⁴ הוא גם הבטיח כי "ביהמצפה יבוא בכל גליון ספור נחמד או ציור יפה, המתאים לרוח היהודי ולמוסרו: גם שירים מטובי פיטנינו. גם לדברי בדיחות יושם לב". לאזר היה עורך מסור בכל נימי נפשו: בנו, העיתונאי דוד לאזר, תיאר בפרטות כיצד היה עובד בכל יום משעת בוקר מוקדמת ומסיים את יום העבודה שלו לאחר חצות, כשהוא עסוק בכתיבת מאמרים משלו, בשכתוב מאמרים של אחרים, בקריאת עשרות כתבי היד שהגיעו לשולחנו מדי שבוע ובהתכתבות עם קוראים וכותבים. בצד זה נהג להתרוצץ במשך שעות היום בין ביתו, שהיה גם משרדו, ברחוב סבסטיאן הקדוש (ul. Sweietego Sebastiana 32), לבין בתי הדפוס וסניפי הדואר שמהם היה שולח עיתונים, ספרים וחבילות לכל דורשי העיתון באשר הם.⁵ קשה שלא להתרשם מן המיידיות שבה פרסם עגנון ב"המצפה". בין המועד שבו הופיע הגיליון הראשון של השבועון, ה-14 באפריל שנת 1904, לבין המועד שבו הופיע עגנון על כמה זו, ה-6 במאי של אותה שנה, חלף פחות מחודש. למעשה, הייתה זו הופעתו השנייה של עגנון בדפוס, אך פרסום הבכורה שלו בשפה העברית.⁶ שנה קודם לכן, ב-17 ביולי 1903, פרסם עגנון בלדה ביידיש שנסכה סביב דמותו של ר' יוסף דלה ריינה, מקובל בן המאה החמש-עשרה שרצה לקרב את הקץ ולהקדים את בוא המשיח, כשלמען מטרה זו נאלץ לצאת לקרב איתנים עם השטן. שיר זה פורסם לראשונה ב-26 ביוני 1903 בכתב-העת הספרותי "יודישעס וואכענבלאטט", שהופיע בסטניסלבוב.⁷ ב"המצפה" פרסם עגנון שיר קצר בהרבה, שכלל ארבעה בתים בלבד, אך למרבה העניין, גם אל בין שורותיו של שיר זה השתרבב השטן. השיר "גיבור קטן", שפורסם בחתימת ש.י. טשאטשקיס, נסב כולו סביב ל"ג בעומר, שאף צוין בשוליים כמועד חיבורו ("ל"ג בעומר תרס"ד"). על רקע תמונת השקיעה ("זְהַרֵי חַמָּה נִחְבְּאִים, / נִגְהֵ זֵיק הָאֲחֵרוֹן גְּנוֹעַ") עולה דמותו של ילד קטן, הניצב על דרגש ב"קלויז" של החסידים, כשהוא אוחז בידי קשת וחצים, כמנהג ל"ג בעומר, המכוונים כלפי מטרה אחת, והיא

(4) גיליונות "המצפה" זמינים כיום במרשתת, באתר "עיתונות יהודית היסטורית" <http://jpress.org.il> (5) דוד לאזר, "בעיני בנו", על המצפה: מבחר כתבי שמעון מנחם לאזר, סדורים וערוכים בצירוף מבוא והערות בידי ג' קרסל, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 323-322. (6) להוציא שיר הסכמה (בעברית) שאותו כתב לקונטרס "מנחת יהודה" מאת יהודה צבי גלבארד, שיצא לאור בתרס"ג (1903). (7) יידישע ווערק (הערה 2 לעיל), עמ' 3-7.

השטן עצמו: "ועל הדרגש של הקלויז/ נצב ילד קטן./ בידו חצים, קשת ידרה/ יורה כלפי שטן". תוך כדי ביצוע הפעולה, פרוש על שפתיו "שחוק נקמה". הבית האחרון מתאר "אלפי עינים" המביטות ממרום ומלוות את מעשהו, כשמבטן מבטא הערצה: "ילד קטן! שגיא פח!" - כך נחתם השיר - "עוד לעמך תראה נפלאות"⁸. דב סדן העניק לשורות אלה משמעות סמלית, שכן לדבריו, מקופלת בהן הבטחה מטעמו של עגנון הנער באשר להמשך דרכו, ובגין זה שיבח את עורך "המצפה" על שנתן לו פתחון פה להשמיע הכרזה זו, שלימים נתקיימה במלואה: "הילד היה לנער והנער היה לאיש ואמנם הראה נפלאות"⁹. לגבי הנער עצמו, הייתה לשיר משמעות שונה. ברשימת זיכרון מאוחרת שכתב אודות ש.מ. לאזר, שיחזר עגנון בפירוט רב כיצד באחת השבתות שבהן ביקר בבית סבו עלעל בדברי הדואר שהיו פזורים על השולחן, כשלתע נתקל בגיליון "המצפה". וכך הוא כותב:

עם שאני הופך את הדפים נתלו עיני בשיר, גבור קטן שמו ושמי כתוב עליו. גדול כח דמינו של האדם בימי נעוריו, אבל באותה שעה נסתלק ממני כח הדמיון ולא ראיתי שהוא השיר שכתבתי אני וזה שמי שחתום עליו. ואלמלא חוש המציאות שהעמידני על הדבר הייתי מניח את הגליון בלא שימת לב. מעתה שמצאתי ששירי הוא נסתכלתי בו ובדקתי כל תיבה ותיבה שבו אם כמו שכתבתי כך נדפסה [...] מרובים הם הדברים שפרסמתי לאחר מכן. מה שעשה בי לבי עם קריאת השיר שבהמצפה לא עשה כן בשום ספר שהוצאתי בששים שנה.¹⁰

וזו הייתה רק ההתחלה: ש"י טשאטשקיס - לימים, ש"י עגנון - הפך במהרה

(8) המצפה, גיליון ד, כ"א באייר תרס"ד (6.5.1904) עמ' 6. המלחמה בשטן בל"ג בעומר היא כנראה בגדר קונוונציה, ראו, למשל, אצל עגנון עצמו: "...זה היער שבל"ג בעומר תינוקות יוצאים לשם הם ורבותיהם. קשת וחצים בידיהם ויורים כלפי השטן. עדיין הוא עומד שם בין שמים לארץ, מזרקים בו חצים עד שבשרו נעשה ככברה..." שמואל יוסף עגנון, "סיפור נאה מסידור תפילתי", אלו ואלו, ירושלים ותל אביב, תשי"ג, עמ' רמא. (9) על ש"י עגנון, עמ' 138. (10) שמואל יוסף עגנון, "ישנות וגם חדשות", הארץ, 12.4.1968, עמ' 4. חזר ונדפס בתוך: שמואל יוסף עגנון, מעצמי אל עצמי, ירושלים ותל אביב, תשל"ו, עמ' 356-358. עגנון מעיר כי עוד אז הבחין בשינוי אחד במה שכתב: "אני כתבתי על הדרגא של הקלויז ואילו בדפוס נתחלפה אות א' באות ש' ויצא דרגש במקום דרגא. אפשר שבעל המצפה לא הרגיש? אלא אין ספר בלא טעות דפוס ואף שירי הקטן לא ניקה מטעות דפוס". שם, עמ' 357.

למשתתף קבוע בשבועון העברי בקרקוב. מאז הופעת הבכורה שלו, ב-4 במאי 1904, ועד עזיבתו את בוציאקי טרם עלייתו לארץ ישראל, ב-26 באפריל 1908, פרסם עגנון בכתב העת 25 פריטים, שהם רוב רובה של כתיבתו בעברית בשנות הבחורות.¹¹ פרסומים אלה כללו שבעה שירים, ארבעה-עשר סיפורים ועוד שלוש כתבות. הם ראו אור במסגרת המדור "מכתבים מערי המדינה", שבו ליקט לאזר רשימות ודיווחים מאת כותביו השונים על הנעשה ברחבי גליציה ובוקובינה (במקומות כמו לבוב, יארוסלאב, קוליקוב, סניאטין, בוציאקי, רדאון).¹² פרסומים נוספים משל עגנון בעברית, הופיעו ב"הירדן" קצר הימים שערך אלעזר רוקח יחד עם אחרים וב"העת" שערך גרשום באדר, ושבו שימש עגנון עצמו כעוזר לעורך. שאר פרסומיו בשנים אלה היו בכתבי עת ביידיש, ובראשם "דער יודישע וועקער" ("המעורר היהודי") שגם הוא נערך על-ידי אלעזר רוקח, תחילה בסטניסלבוב ובהמשך בבוזיאקי, וב"טאגבלאט" שהופיע בלבוב.

[ב]

ההצלחה שבעצם פרסום שירו הראשון עוררה את עגנון להציף את עורך "המצפה" בכתבי-יד נוספים שהיו צבורים במגירותיו. וכך מעיד עגנון על עצמו:

בהיותי כבן תשע שנים עשיתי בלדה על מעשה בחור אחד שיצא להדליק נרות בליל ראשון לסליחות על הנהר, כאשר היה מנהג הבחורים בימי ילדותי, ותבוא אחת הנערות מנערות המים ותקחהו. זה היה השיר השני אחרי שיר הגעגועים אשר כתבתי בנסוע אבי למסעיו. מכאן ואילך הייתי

(11) רשימת הפרסומים של עגנון בעברית בשנים 1904-1908, ערוכה בסדר כרונולוגי, כלולה בספר עגנון הצעיר, עמ' 252-253 (ראו לעיל, הערה 3). (12) לרשימה זו מצטרף עוד קטע מתורגם (ראו פריט מס' 20 בנספח הביבליוגרפי).

כמעייץ שאינו פוסק וכתבתי כל יום שיר גדול ונורא. והואיל והייתי טרוד לפלוט לא בלעתי. ברוך ה' שלא נשתייר משירי ילדותי אפילו אות אחת.¹³

אלא שלאזר נאלץ לעצור את השטף, כשהוא מעביר אליו מסר מוצפן למחצה במסגרת המדור "ארגז המכתבים", ששימש לצורכי תקשורת בינו לבינן ציבור הכותבים, ובו הוא מתבקש לצמצם את משלוח השירים, ולהימנע במיוחד מלשגר שירים ארוכים. "ש. ט. ש. בב. [ש"י טשאטשקיס בבוטשאטש] נסכים. אך שמור מוצא פיך. את השירים קבלנו. אך שבענו. לשירים גדולים אין מקום כלל".¹⁴ ובגיליון אחר כתב לאזר: "ש"י ט. ש.: לכשיפנה המקום". מסר נוסף שהועבר לעגנון היה בלשון זו: "שי. ט. ש. בב. הואל נא לכתוב ויקובל בתודה. אבל בלי אריכות - הכל לגליון אחד".¹⁵

בסך-הכול, פרסם עגנון ב"המצפה" ששה שירים, רובם קצרים, שהופיעו כולם במהלך השנה הראשונה והשנייה להשתתפותו בעיתון. שירים אלה היו כולם בעלי זיקה כזאת או אחרת למועדי ישראל, ברוח השיר שפתח את הסדרה, "גבור קטן", שנכתב לרגל ל"ג בעומר. האם זו הייתה דרכו של עגנון בכתיבת שירה באותם ימים? כלל וכלל לא! בכמות אחרות ניתן למצוא שירים בעל אופי לירי (כגון "אגל דמעה")¹⁶, וגם שירים בעלי תוכן חברתי, שנכתבו בעיקר בידיש (דוגמת "קבצנים").¹⁷ מכאן, שפרסום שירים מעולם התוכן הדתי מעיד דווקא על טעמו של העורך, ש.מ. לאזר, שטיפח בשבועונו קו דתי-לאומי, תוך שימת דגש נרחב על לוח השנה העברי. רק במקרה אחד הצליח עגנון להגניב אל בין דפי "המצפה" משהו מעט שונה: במסגרת המדור "מקורב ומרחוק", שהיה בעל נופך אקטואלי, פרסם לאזר שיר סאטירי קצרצר משל עגנון, תחת הכותרת "מתוך שנאה". וזו לשונו: "המוֹאֲבִים צָרְרוּ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּנִכְלֵיהֶם / ע"כ הִפְקִירוּ לָהֶם בְּנוֹתֵיהֶם לְעִשׂוֹת נְבֻלָּה. / וְהַחֲסִידִים יִשְׁלְחוּ לְבֵית הַסֶּפֶר בְּנוֹתֵיהֶם, / יַעַן כִּי יִשְׁנְאוּ אֶת הַשְּׂכָלָה". מליצה זו הייתה בגדר סטייה קלה מן הנוסח שהיה עד מהרה לתו ההיכר של

(13) שמואל יוסף עגנון, "מתוך מכתב למ.א. ז"ק" (תרפ"א), מעצמי אל עצמי (הערה 10 לעיל), עמ' 7-8. (14) מסר כתוב זה נתפרסם באותו הגיליון שבו נדפס השיר "גיבור קטן" (ראו לעיל, הערה 7). (15) המצפה, גיליון ט, כ"ז בסיון תרס"ד (10.6.1904); המצפה, גיליון טו, י"ב באב תרס"ד, (21.7.1904). (16) שמואל יוסף עגנון, "אגל דמעה", הירדן, כרך ג, 1906, עמ' 39-41. (17) שמואל יוסף עגנון [בהתימת דבורה טשאטשקיס], "קבצנים", דער יודישע וועקער, מסי' 61 (1.3.1907).

שירי עגנון ב"המצפה"¹⁸.

השיר השני בסדר השירים היה "דום", והוא נכתב לרגל תענית שבועה עשר בתמוז. לאזר ייחס כנראה חשיבות וערך לשיר, שאותו בחר לפרסם בתחתית העמוד הפותח של הגיליון מיום ה-1 ביולי 1904. השיר עצמו היה קצר ודחוס (שלושה בתים, ארבע שורות קצרות בכל בית, בסך הכול כ-40 מילים) והוא ביטא יפה את תחושת האבל הפוקדת ביום המיוחד הזה את בית ישראל: "אַל זְמַר, אֶל שִׁיר, / פְּנוּרֵי נָא דֹם! / אֶל תִּזְמַר אֶל תִּנְגֵן, / פִּי רַע לָנוּ הַיּוֹם." הרמיזה המובלעת בשורות אלה היא לתהלים, מזמור קלז (2-1), המבכה את חורבן הבית: "עַל נְהָרוֹת פְּכַל שָׁם יִשְׁבְּנוּ גַם פְּכִינוּ פְּזַכְרֵנוּ אֶת צִיּוֹן. עַל עֲרָבִים בְּתוֹכָהּ תִּלְיֵנוּ פְּנוּרֵינוּ." בהמשך, מושם דגש על ימי האבל, שהרי שבועה עשר בתמוז מציין את ראשית ימי "בין המְצָרִים", המולכים היישר אל תשעה באב, יום חורבן הבית: "יָמֵי אָבֶל הַיָּמִים, / חֶרְפָּן הָאֵמָה; / אֶל נִגָן, אֶל שִׁיר, / יָד לְפָה נְשִׁימָה." הדממה, השקט, אפילו השתיקה (מכאן הציווי שבכותרת, "דום") הם, בעיני הכותב, סממניו הבולטים של היום הזה.

ב-15 ביולי 1904, שבועיים מיום פרסום השיר "דום", פרסם עגנון את השיר "ירושלים", שנכתב לרגל תשעה באב. גם את השיר הזה בחר לאזר להציב בעמוד הפותח של הגיליון, בסמוך לסיפור על תשעה באב מאת שלום אש, שכוכבו דרך אז בעולמה של ספרות יידיש. שיר זה היה עשוי במיטב המסורת של שירי הגעגועים אל עיר הקודש, תוך שילוב פסוקים מן המקרא, יחד עם רמיזות לשירי ציון של יהודה הלוי: "אַהֲבָה נֶאֱמְנָה עַד שְׂאוּלָה / אֲשַׁבֵּעַ לָהּ, אָרִים יָדֵי הַשָּׁמַיִם / כָּל אֲשֶׁר לִי פֹה בְּגוּלָה / אֲתֵן בְּעֵדָה, יְרוּשָׁלַיִם." הדובר כורך שבועה זו בנכונות להקריב עצמו למען ירושלים, שעליה הוא מצהיר בזו הלשון: "גַּם חַיִּי, גַּם רוּחִי וְנַשְׁמָתִי / אֲתֵן בְּעֵדָה עִיר הַקֹּדֶשׁ. / זְכָרוֹנָה אֲעֲלֶה עַל רֹאשׁ שְׂמֹחֲתִי, בְּיּוֹם חַג וּמוֹעֵד, שְׂבֵת וְחֹדֶשׁ." בבית השלישי מעלה הכותב בדמיונו את מראה העיר ירושלים, הנראית לו כ"קְרִיָה נִשְׁגָּבָה", ברוח שירו הנודע של יהודה הלוי.¹⁹ לזה הוא מצרף את השבועה בדבר חובת הזכירה, המהדהדת גם היא את מזמור קלז בתהלים (פסוקים 5-6): "לֹא אֲשַׁכַּחְךָ כָּל עוֹדֵי בְּחַיִּים, /

¹⁸ (18) המצפה, גיליון יב, י"ח בתמוז תרס"ד (1.7.1904), עמ' 1. (19) יהודה הלוי, "יפה נוף" ("יפה נוף משוש תבל קריה למלך רב / לה נכספה נפשי מפאתי מערב...")

המיצפה

עתון שבועי

לכל עניני החיים. למסרות ולמריעים ולכל עניני יהודים

..... יוצא לאור בכל ערב שבת.

מחיר מודעות:
בעד כל שורה קצרה (בדפי רחב העמוד)
באותיות סמיכה 40 הל"ר
במודעות הנבדלות יורד המחיר כפי הערך.

האחריות לכתובת העיתון ולאדיטוריוס: **"Hamicpe"**
ul. Św. Sebastyana 32, Kraków.

מחיר הודעות:
באוסטרליה-אנגליה:
לשנה 6
חצי שנה 8
לדבץ 1.40

באשכנז:
לשנה 7
ביתר הארצות:
לשנה 8

Kraków, 16 Lipca 1904.

גליץ י"ד.

קראקא. נ' א הרס"ד.

מאכל לאכל

כיום ד' עשבר תמו 'השבעה', ימי אבלנו, על מות שניאנו הראשון ובו כיום התחילו השעת ימי אבלנו הרשעים. למאורה אין זה עלול להיות את רווחו ולמלאנו תקוה ועוץ. ובאלו עור האכל הכפול תוה מעט לנו, באה שמועה מריירה, כי מאתים יהודים מגולי רוסיה, רובם נשבעו ויילי, שברחו מפני החרב והרעב והרשעה, נשבעו כיום; מנפה רבה, פי ארבע סממנת קרשטוב. יהודי אוטר כמכלו הגדול: 'נפלה נא ביד ה' וברז אדם אל אפלה'. קישים אפוא המישים הרוני קרשטוב, שנרעו בידו אדם סממנתים מיו הספניה, גורנא, שלא ידו אדם חלו בהם. אבל כאין מאתים ושלשים יהודים ביהו על כפינה זנית? הן לא ספעל לפני מיל נסעו, באף הילדים הגרמנים, שמכעו לפני שבעות מאתים כספנית סלוקוס אצל ניו-יוורק. יהודים עניים היו, שריו צפויים למות ברעב ברוסיה הרשעה, מפני החקיק הקשים או להרג כפרה המלחמה תנם כעד רשע שני שרים עקשים ואלחם. בדרך בלתי ישרה הם אלה הללו שיו רוסיה. וזכ רוב הגולים מרוסיה יהודים הם; ורוכס ויור המישים אינם גולים כלל מרוסיה. לבני מעטן אין רוב עם שום אופה ולשון, אינם עשויים מלחמה, און להם שפועת יום ומבצרים ביושנה, ואונם רוצים לנול את אלה האחרים, וחללו מעטו נפלים כחוכבים כמארווייה ברוב ובאל ובמיס ובמספה. ועתה

נמכע גלחמים בנו. מעשה יונה הנביא קרה למסללים הרים: בררו מפני ה' והשיגים ידו גם בדרך. די נרול תבנתני ספינה אחרה בלע רק שלשים ועש נפש והמלטה. אבל 184 נפש אברו כמסלות והרעים לא בלשם, כי אם אכלו את כפרם. מלאות תקוה ירדו הנפשות הצעירות מרוסיה אל תוך הספינה, שקבלתן להוליכן אל העולם החדש, שם — דמו בלבותן — יתחילו חיים חדשים, שם יש השכון כבני אדם ויתנו הן לשבת בכל אשר יישב כעתיון ולעסוק בכל אשר תחפצנה. שם אין נתונים שרד כעד דבר המותר מצד הדין, און פמליים עול עם כפר מנעוא דוקא על שכם אביונים הכרי להם, אין כופים את האדם לעבד כנבא ולשפון דמו כעד דבר, שאיננו מכין מה הוא וכל שכן כעד שונאים. שם אין המסילה והברנים מסירים את המון העם בדרורים, למען שפוך המת הרעבים על, נפשות שאין צורך בהן. כן, חשבו הבורחים כנמסם כספינה הרנית לאמריקה וזנה צור מכשול, שנכשלה בו הספינה, גורנא' ותשרו והנפשות ירדו תהומה עם הקותן כיהו. חמו בנינו חיי 184 נפשות נקות. וכל זאת האברה המכולה מאתים הואת כאין היא לעמת אברת בשנאו ברבו ימו ונחצי ענדרוה. שקול איש כרצול נגד מאות יהודים אחרים. על מאתים תנבעתים ותאכלו איוו מאות קריכיהם ועל הנשוא הארזי יתאכלו כל ישראל. מאתים הנפשות האובדות

החסינה רק לעצמן, כי רובם נשים וילדים (אשר אמנם כי בתוך הילדים היו נפשות נאותות, שיכלו להאיר מפני תבל, אבל דבר ששני יודע אינו נקרא נזק לפי מישנו); אבל האיש הגדול האחד, שאבטו כיום כ' חמו יחבר לכל ישראל, אף לאלה שלא אבו שמוע בקולו וילענו לו.

ובכל זאת חיללה לנו להתיאש. כאלה ובאלה כבר סבל העם היהודי, אמרת את כל נזל שאת, סבל נמכל וגם יכול נזל! וזי יקומו כקבני פילוסופוס או סתם בנינים וישאלנו למה הסבל? נענה: החרות הבאים יעשרו לנו, כמו שהצטרבו לנו החרות הקודמים. אבל אמרת אל נעמס בשלול אחרים, כי לא כשכלל בנינו, כי גם הם יאשרונו, כי ככלנו למוכרתם ולא נאשנו.

העת דרעה האכל הגדול, שואת הפתאם, ייעילו לטובתנו. כמות גבשית הגדול לא תחשף הצינות ולא ירח הרעיון האלמני, כמו שבמא שונאנו המיטיס כבסמה ובמאט נפש; אדרבה, עור תחוק הצינות והרעיון האלמני ויכף להבר את כל ישראל יורח מאשר בחיי הרציל, וע"כ כמי מעשיתו בשכיל עתידותנו ירבו. כבר ראנו כמי אבל הרציל, כי אנשים גדולים ויחשובים וקהלת שלמות, שנעששו לשנאו הצינות השתרפו כלוי באבלנו. מעתה אל ויזלו להבטיש כרוח האלמני, שפעם גם אותם כסתר, אבל לא אבו להנעל לפני מנהל ציוד ליטיש, שלא יכלו החרות כנדולתו ב' בחיי.

פיליטון

ירושלים

הקבה נאמנה עד שאילה
אשקנה קדו, ארים ידו השקנים.
כל אשר לי מה בנותי.
אמן כפר בעדך, ירושלים.
גם יתי, גם רוחו נשקתי
אמן בעדך עיר הנקיש.
וקרין אשנה על ראש שקינתה.
קיום נג ומשה, שקת חתיש.

קדוה נשקבה, ירושלים.
ששיתו את בשת אצתי
לא אשקנה על עזי כתיים.
כי אך כך הוא נקמתה.

הקבה נאמנה עד שאילה
אשקנה קדו, ארים ידו השקנים.
כל אשר לי מה בנותי.
אמן כפר בעדך, ירושלים.
ש. י. ש. א. ש. א. ש. א. ש.

תשעה באב.

עוד השליכה השמש וזר על נגי העדה. ותהוב כיוה את חלוטה בית האחרים הגדול, אשר בקעת העדה; אבל בפתא ים נועה החמה, עוספו מעט מעט עניי הורב הארמדיסים, ועב כבד, שנשא כרקיט כקעה האופק, שנת את נגדו הצרוב ויכוסה כמו בעור אפתי. קיו הארז, התועים עדיין כרובים, רומים לאור עשיתי, שזופכה פחילתה לספה.

מכוער יום ההחילו, לסגור את הנהיה, חללים, הכנידים, הקמב, בעלי גונים שונים, הוסרו אחר אחר סלפני פתחתו ובמקום נשארו כתיים שחורים. וכל זהו נגות, שנגרר עשה רושם כארז היצוא מחבל ההוללה, אחיו עוד אחד ועוד אחד ועצבון מתגבגב ונכנס.

לפני פתח אחד עומד יהודי רם הקוטה וגזום, לבוש מעיל קרע, אזור רבוק כסמני; הוא מכניס למעלה אל הרקיע לחייו הצנוטה מתנועעות, כשני עלים שרקוב בנינים רוח, עד מפע ויסר את עינון עליון ויבס אל הדחוב בכבר ראש ובתעויה, כאסו ורשע' סתיון אני על פקודה... כתיים כרתיים יהודים עדיין כבריהם, חופפים את הסערה הסספקת לחן ערין ומתעוררים כנפים עצבים ללכת אל האיהל, כרוב רוסיה, הבתים עסרים ומחמים, מכבים הם על איש דבר.

מאיה פתח יוצא יהודי כרוש וצוהב, נופי חרק שפך בלואם לכן, לטעלה מצוואתו נספך צואי נבוה ורק ועילוי מתועעעים פנים ארובים ומסבכים מסוכים שערות צוהבות וקון צוהב. מתחת כנפי כנרו נמכותו שתי גרלים ארובות החובות כפומסקאות לבנות כלי עולים. היחסות היחסות האלה הולכות וקפופות בכל רגע, ברסמן על ראש אבן חדה. ספר קטן עומד ביד היהודי הזה וזאת סמטכל בחזונו ולוחש בהם, וזו סין, 'רסיקה לזיהוב'.

אחיו יצאו עוד יהודי ויודו אחר, כלם מליבשים כמרוה, כלם גרול אל רחוב כוהבי, השקם כרוב, בכל רגע גדול הריסה והאפלה, רוסת כאלו עוד מעט ויסע הליות איהו כח גדול יעבר בשוק, באמצע השוק סביב הנאר עשירים עדיין אנשים צעירים ועקרים וינעט את הנטיעה האחרונה לפני התענית, הגדולים שבהם יערכו כמסם החסימות, כפרים הנענה שפתחים ברלי, לראות אם לא נראה עוד כוכב.

וסקעה הרוחב השני, מאחורי בית המועדות, כן הדרך המליכה לבית הקברות, רעים תבל עניים שובבים, שאין להם לאכל הצבור, כוידתם קוים וברקנים ומענינים אותם כשחוק איש על צוואי כרתיים לנשיות קופין כחרוה רבה ויסל שנין כתיש שמיא וישרולו הקודם מתנועע תנה ונהה. חיון מניע על פני מעולה כיהמ"ד ורומים כשסמה להעמרים שם ומכה בשתי כפות ידיו על כיוסי הסילאים. זה יהיה תשעה-

עמוד השער של המצפה ובו שירו של עגנון "ירושלים", 1904

כִּי אֶךְ בָּךְ הִיא נְחֻמְתִּי²⁰. לימים, שילב עגנון את השיר "ירושלים" ברומאן "אורח נטה ללון" בעת שבחר לשים אותו בפיו של ירוחם חופשי, שעלה לארץ ישראל והצטרף לקומוניסטים וגורש מן הארץ וחזר לשבוש (היא בוציאץ'), ועתה הוא מטיח במספר הפוקד את עיר הולדתו כי אותו שיר נעורים שהופיע בשעתו ב"המצפה" הוא שהטה אותו, שלא בטובתו, להיעשות ציוני.²¹

בצד שירי האבל והחורבן מכילים גיליונות "המצפה" עוד שלושה שירים משל עגנון הקשורים ישירות לחגי ישראל, והם מופיעים בסדר הבא: הנוכה (כסלו, תרס"ה), פסח (ניסן, תרס"ה) וסוכות (תשרי, תרס"ו). גם השיר "לאור הנר של חג הנוכה" טיפח את הקו הלאומי שבשירים הקודמים – מראה הנרות הדועכים מעורר בדובר "חזיונות" למיניהם, הנה צפים ועולים ימים מן העבר, "בְּהִיּוֹתֵנוּ עִם עֲלֵי אֲדָמוֹת", ובראשם ימי המכבים, שיצאו "לְרִיב אֶת רִיב עַמִּים". ועל רקע זה נשמע קול מחאה: "רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם אֵיכָכָה / וְנִחַתְנוּ בְּגִלוֹת הָאֲרֶכֶה? / עַד אָנָּה תִכְלֶינָה עֵינֵינוּ? / עַד אָנָּה לֹא תַעֲלֶה אֲרוּכָה?"²² אחריו בא השיר "פסח" המורכב משלושה שירים קצרים – הראשון, קודם הפסח, מתאר את ההכנות לחג ("כָּל זֵוִית אוֹמְרֵת חַג / מִן הַבֵּית עַד הַגֶּגֶץ..."); השני, "בליל פסח", משחזר את מעמד ליל הסדר, המאזכר אף הוא את הגלות ("כּוֹכְבִים בְּמַעְרָכָה / מְשַׁקְרִים בְּעֵינַי פֹּז, / פֶּה בְּעַמֶּק הַבְּכָא, / נִפְלְאוֹת הָיוּ אֹז"), ולבסוף השיר השלישי, "שאלות", שתחילתו בקושיות של היום והמשכו בקושיות שאותן עתיד הבן לשאול בעתיד: "שְׁאֵלוֹת אַחֲרוֹת, יֶלֶד, / שְׁאֵלוֹת בְּלִי מְלִים, / שְׁאֵלוֹת חֲמוּרוֹת בְּחֶלֶד / וְלִמְעַנָּה כֹּל תִּמְצָא מְלִים"²³. אחרון השירים שפרסם עגנון ב"המצפה" היה "סוכתי", שכמו השיר "שאלות" היה גם הוא בעל נימה כמו פילוסופית, תוך שמירת מרחק מן הפן הלאומי: "מִכְּתִי הָעִיר יִחִידָה / לְבִדִי סִכְתִּי עוֹמְדָה, / רוּחַ מְצוּיָה מִחֲרִידָה, / מִחֲרִידָה וְהִיא רוֹעֵדָה. // וְהַרוּחוֹת מְזַעְזְעִים בְּקוֹלָם / וּמְרַגְזִים כָּל כֶּךָ אֶת מְנוּחָתָה / הוּי! רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם, / מָה רַע עֲמִידָתָה!"²⁴ את השיר הזה בחר לאזר לשבץ בעמוד השביעי של הגיליון, שחלקים נכבדים מתוכו הוקדשו לחג הסוכות. ואילו בעמוד הפותח,

(20) המצפה, גיליון יד, ג' באב תרס"ד (15.7.1904), עמ' 1. (21) שמואל יוסף עגנון, אורח נטה ללון, ירושלים ותל אביב, תשי"ג [פרסום ראשון: 1939], עמ' 84-90, 203-210. דב סדן ייחס השיבות רבה לפרשה זו. ראו: על ש"י עגנון (הערה 2 לעיל), עמ' 133-136. (22) המצפה, גיליון לה, א' בטבת תרס"ה (9.12.1904), עמ' 1. (23) המצפה, גיליון טו-טז, ט' בניסן תרס"ה (14.4.1905), עמ' 9. (24) המצפה, גיליון מא-מב, י"ד בתשרי תרס"ו (13.10.1905), עמ' 7.

במסגרת המדור "פיליטון", פורסם שיר בשם "בסוכה", פרי עטו של מחבר אחר, יהושע שפירא שמו, בן העיר פשמישל שבגליציה, שהייתה עיר הולדתו וגידולו של ש.מ. לאזר, ושנמנה גם הוא עם הכותבים ב"המצפה".

[ג]

אחרי פרסום השירים בא תורם של הסיפורים, שהחלו להיראות מעל דפי "המצפה" רק בשלהי השנה השנייה להופעתו של השבועון. הפרסום הראשון היה סיפור בשם "הרהורים", שהיה למעשה סיפורו הראשון של עגנון. הסיפור נדפס ב-25 באוגוסט 1905, היינו, יותר משנה מאז פרסומו של השיר "גיבור קטן", ראשון פרסומו של עגנון ב"המצפה".²⁵ במרכז "הרהורים" ניצבת דמותו של רוכל יהודי בשם גדליה-חנוך, הנודד ממקום למקום וסופג ביזיונות והשפלות מידי הגויים. בדיעבד, נקראים הדברים כרמז מטרים לדמותו של יוסף הרוכל, אחת משתי הדמויות המאכלסות את סיפורו הנודע של עגנון "האדונית והרוכל", שנכתב על רקע אירועי מלחמת העולם השנייה והשואה. וכאילו לא די בזה, באה השריפה הגדולה (שהתחוללה בבוציאץ ב-25 באפריל 1904) שהחריבה בן לילה חלק ניכר מבתי העיר, וזו כילתה גם את דירת המרתף ששימשה אותו ואת משפחתו.²⁶ בצר לו, נאלץ גדליה-חנוך לשכור דירה מחוץ לעיר, ברחוב הגויים. את שיאו של

(25) ש"י עגנון, "הרהורים", המצפה, גיליון לד, כ"ד באב תרס"ה (25.8.1905), עמ' 3.
(26) השריפה בבוציאץ תוארה בקריאת עזרה שפרסמו ראשי הקהילה בחודש מאי 1904: "... ועד ארגיעה עמדו כארבע מאות בתים, רובם ככלם בתי יהודים, בלבת אש נוראה מתלקחת עד לב השמים וארבעה בתי כנסיות וספרים לאין ספור ושתי נפשות איש ואשה היו לאכלת האש הגדולה. בתים גדולים וטובים היו לשממה, רחובות גדולות מאין יושב [...] חמש מאות משפחות ישראל, שהם כשלוש אלפים נפש, נשארו בעירום ובחוסר כל; קרועים ובלואים, ערומים ויחפים, בלי מחסה ובלי כסות מתגוללים אנשים וטף בחוצות, בוכים ומיללים מכאב לב ושבר-רוח על חרבותיהם, שנתרוששו ונאבדו. תחרשנה האוזניים משמוע אנקת הבעל-בתים, אשר אתמול היו בעלי הון, בבתים מלאים כל טוב ועתה בן-לילה היו עניים ואביונים [...] ראו: המצפה, גיליון ד, כ"א באייר תרס"ד (3 במאי 1904), עמ' 4.

הסיפור מהווה סצנה עשויה היטב, שבה נראה גדליה-חנוך בשעת תפילה, ראשו עטור בתפילין וגופו עטוף בטלית, אך מוחו שטוף בהרהורים על מר גורלו, עד כדי הטחת דברים כלפי שמיא. וכשהוא מגיע בברכות השחר לברכה "שלא עשני גוי", מתעוררת בו המחשבה המתריסה עד כמה שפר דווקא חלקם של הגויים, שאת שדותיהם המוריקים הוא רואה מבעד לחלון, לעומתו, היהודי. ואף שמץ של מוטיב ציוני חלחל אל תוך הסיפור, בעת שהרהוריו של גדליה-חנוך מוליכים אותו הרחק-הרחק אל אותן "מושבות ארץ ישראל, שהצעירים רוצים לזכות בהן את ישראל. דבר זה היה טוב".²⁷

הסיפור "הרהורים", וכן מרבית הסיפורים שהופיעו בהמשך, היו מסוג הסיפור או ה"ציור" שרווח בספרות העברית של אותה תקופה, ועיקרו תיאור ריאליסטי של דמויות וקטעי-הווי מן המציאות היהודית הנמוכה, מתוך מגמה של ביקורת חברתית. מהלך זה, שנקרא "המהלך החדש", התבסס בעשור האחרון של המאה התשע-עשרה, שנות גידולו של עגנון, ובהקשרו נכתבה סיפורת, ברובה קצרה, שכדברי יוסף אבן, שמה לעצמה כמטרה "לבחור לעצמה כמושאה את החיים הממשיים והעממיים, אפילו הם כעורים ביותר", כשהיא מדגישה את "המציאות הסוציאלית האקטואלית", תוך הנמכתה והתאמתה של הלשון העברית לחיי היום-יום היהודיים, שעל לשון זו היה לתארם.²⁸ הסיפורים ברובם היו קצרים מאוד (עד 400 מילים לערך) והם האירו את פניו השונות של "הרחוב היהודי" באמצעות פרישת גלריה מגוונת של דמויות (בעל בית, חייט, אלמנת חייט, מלמד, חנווני, סוחר עצים, מלווה בריבית, סרסור וכו'). המחבר גינה את חלקן בשל גילויים של צביעות, העמדת פנים, רשעות, עושק וניצול, כשהוא ניצב תמיד לצדם של החלכאים והנדכאים. לרוב, היו אלה אנשים משולי החברה, שסבלם נגרם בשל הסביבה הנוכרית העוינת או בשל הפער שבתוך החברה היהודית עצמה, בין עשירים לעניים. היטיב להגדיר זאת ארנולד באנד, שכתב (ברמזו למילות הפתיחה של הסיפור "עגונות") כי "עגנון הצעיר אינו רואה אלא

(27) "הרהורים", הערה 25 לעיל. והשוו: שמואל יוסף עגנון, "האדונית והרוכל", סמוך ונראה, ירושלים ותל אביב תשי"ג, עמ' 92-102. (28) ראו: יוסף אבן, ניצני הריאליזם בסיפורת העברית, ירושלים, תשל"ג (בעיקר המבוא, עמ' 17-36). אבן מציג את המו"ל והסופר בן אביגדור (א.ל. שלקוביץ') כמי שהוביל מהלך זה.

חוט של עוני ועוול שנמשך והולך במעשיהם של ישראל אשר בגליציה²⁹. ב"הסרסור לעריות", שהופיע בסמוך ל"הרהורים", שרטט עגנון את דמותו של סרסור לדבר עבירה בשם איטשילי, כהן לפי ייחוסו, שבפרוס הימים הנוראים נעטף בטלית והתייצב על בימת בית הכנסת בעת ברכת כוהנים. על כך לעגו ובזו לו, ליהודי ("הזשידיק הזה") חבריו הגויים, שהם רוב לקוחותיו. באותה שנה הופיע הסיפור "האיגרת", העשוי כמונולוג בנוסח עממי הנשמע מפיה של אלמנת אהרן משה החייט, המפצירה במספר לחבר עבודה איגרת שנועדה להישלח לארבעת בניה שהיגרו לכל קצווי תבל – לארגנטינה, להודו ולמקומות אחרים – כשהיא חושפת את העוני, העזובה והבדידות שהינם מנת חלקה.³⁰ בסיפור "צרת הבת" נגע עגנון, כמו רבים מכותבי עברית וידיש, בפצע הפעור של חטיפת צעירים ממשפחות עניות על-ידי ה"חאפרים", זאת כדי לחלץ את בני העשירים, שסירבו ליטול חלק במילוי מכסות הגיוס שהקהילה נדרשה לעמוד בהן. כך פורצים החוטפים במהלך סעודת השבת לביתו של חייט עני בשם זנביל-בעריש כדי לעצור את חתנו הירש, המשמש גם כעוזר לחייט, "כפרה בעד חתנו של רבי צדוק, אברך משי, שהגיעה עתו לעמוד לצבא".³¹ הניצול והעושק עמדו גם במרכזו של הסיפור המאוחר יחסית, "מתנה", שבו מגנה המספר את אטימות לבו של ברקא המלווה בריבית, הנמנע מלקיים את הבטחתו למסור את המעיל הישן של בנו לידי של אביגדור, המלמד העני של בנו, עד שזה מוצא את מותו בחורף הקר שפוקד באותה שנה את העיר. "יאנוכי הבטחתי לתת לו את מעילו הישן של בניי" – מוסיף ברקא חטא על פשע – "ועכשיו מה אעשה בהמעיל, האמכור אותו?"³²

(29) במאמרו "עגנון לפני היותו עגנון" (ראו הערה 3 לעיל). (30) ש"י עגנון, "האגרת", המצפה, גיליון נ, י"ז בכסלו תרס"ו (15.12.1905), עמ' 2. בדיעבד ניתן לראות כאן רמז מטרים לסיפור "תהילה" (1950). ראו: שמואל יוסף עגנון, עד הנה, ירושלים ותל אביב, תשי"ג, עמ' קעח-רו. (31) ש"י עגנון, "צרת הבת: מהימים הטובים ההם", המצפה, גיליון מו, כ"א בחשוון תרס"ז (16.11.1906), עמ' 2. התופעה שבה מדובר ידועה בשם "גזירת הקנטוניסטים", והיא התרחשה ברוסיה הצארית, אך לדברי דב סדן מקרים דומים אירעו גם באזורים מסוימים באוסטרו-הונגריה, בכלל זה בגליציה. ראו המבוא לקובץ יידישע ווערק (הערה 2 לעיל), עמ' מב. נושא החטופים יהווה לימים את הציר המרכזי שעליו ייסוב סיפורו של עגנון, "הנעלם" (שמואל יוסף עגנון, עיר ומלואה, ירושלים ותל אביב, תשל"ג, עמ' 448-485). (32) ש"י עגנון, "מתנה", רמת המצפה, תוספת לגיליון לו של המצפה, כ"ז באלול תרס"ז (6.9.1907) עמ' 3-5.

עם סיפוריו המוקדמים של עגנון שהופיעו בימי הבראשית של השתתפותו ב"המצפה" מננה הסיפור "אברם ליבוש ובניו", שכמו "האיגרת" מציג גם הוא מתווה לסיפור משפחה. הסיפור מחזיק חמש פסקאות בלבד, כשכל אחת מהן מציגה את היחס המשתנה של סוחר עצים, אברם ליבוש שמו, ביחס לבניו: הבכור, יצחק מאיר, שהוא בעל תורה, כמעט עילוי, אך חלוש בגופו; והשני, הירשקע, "עם הארץ", אך עושה כל מלאכה ועוזר לו במסחרו. תחילה נוטה האב להעדיף את הבכור, אך משזה בוחר להתעסק ב"ספרים חיצוניים", מה שמקטין את סיכוייו למצוא שידוך הולם, חל מהפך ביחסו לבנים, והוא מתייצב לצדו של הירשקע בעל הגוף. "מה לי בכל החוכמות של איטשע מאיר, הירשקע הוא יאיש', בריה נפלאה', אומן יד. 'עולם הבא לא יהיה לי משניהם, אך לפחות יהיה לי מהירשקע עולם הזה...". גם בסיפור הקצר הזה (כ-300 מילים בסך הכול) מביא עגנון "ציור" או "פלאח חיים" מהווי העיירה, כשבמרכזו יחסי אבות-בנים, נושא שנוכר לא מעט בסיפורי המהלך החדש. ואף הסיפור הזה אינו משולל ביקורת חברתית, שעיקרה הסתייגות מן הקודים המוסריים והמוסכמות הרווחים בחברה היהודית, שבה שיקולים של רווח ותועלת הם אלה המכתיבים את יחסו של אב לבניו, ולא הרגש הספונטאני וחוכמת הלב.³³

בהזדמנויות שונות בחר העורך ש.מ. לאזר להציב כמה מסיפוריו של עגנון בכפיפה אחת, ובכך העניק להם נראות. כך חוברו יחד "מזג טוב" ו"בשביל הגביר", שני סיפורים קצרצרים שהתייחסו לשתי דמויות נפרדות. הסיפור הראשון חושף את כפל הפנים של יעקב הירש זיינבילש הזקן, אדם בעל נטייה סדיסטית ואפילו פדופילית, הנהנה לגרום כאב למי שנמצא בסביבתו, ואפילו לילדים ולבעלי חיים, כשהוא מיטיב להתחזות לאיש תם וישר, בעל "מזג טוב". ואילו הסיפור השני, מעלה מחדש את דמותו של גדליה חנוך מ"הרהורים", שזה עתה סולק ממקום הישיבה המוקצה לו על גבי ספסל הניצב בסמוך לפתח בית הכנסת, כדי לאפשר לגביר בעל גוף ועב בשר

(33) ש"י עגנון, "אברם ליבוש ובניו", המצפה, גיליון מא-מב, י"ד תשרי תרס"ו (13.10.1905), עמ' 5. שלמה צוקר גילה כי בשלב מאוחר, כנראה ב-1959, כתב עגנון את הסיפור מחדש, אם כי המלאכה לא נשלמה והסיפור בגרסתו החדשה לא פורסם עלי-ידו. ראו: "סיפורי טשאטשקיס ותיקוני עגנון", בתוך: ש"י עגנון: מחקרים ותעודות, בעריכת גרשון שקד ורפאל וייזר, ירושלים, תשל"ח, עמ' 11-38.

ש"י עגנון ערב עלייתו ארצה, 1908
ארכיון ש"י עגנון, מחלקת הארכיונים, הספרייה הלאומית, ירושלים

לעשות את דרכו אל מקום מושבו שבכותל המזרח באין מפריע. מרשים מזה היה הלקט שאף הוכתר בכותרת משותפת, "טיפוסים", בין אם כותרת זו הייתה פרי רוחו של העורך או של המחבר עצמו.³⁴ הסיפור הראשון בסדרה, "בעל בית", מציג דמות של "עשיר חדש" ("נובוריש"). מעשה במלמד חסר כול בשם פיבוש מנדל, שלאחר שנות נדודים, מחסור והיעדר קורת גג, מחליט ללוות כספים בריבית. הוא רוכש לו בית, שאותו הוא אף חולק עם מי שנמצא במדרג חברתי גבוה משלו. ואכן, מרגע זה ואילך אין פיבוש מנדל חדל מלהתנאות בפני הבריות, בכל דרך אפשרית, בנס הגדול שקרה לו אי פעם – היותו "בעל בית". אחריו מובא הסיפור "אור תורה", שבמרכזו מעמיד עגנון את דמותו של אשר ברוך, "גביר ולמדן גדול", תושב עיירת ספר ושמה לבובקה (הנגזר מן השם לבוב, בירת גליציה המזרחית), שבשונה מן הגבירים הנצלנים שבסיפוריו האחרים בוחר לתעל את הרווחה הכלכלית שהוא נהנה ממנה כדי להקדיש את חייו במילואם ללימוד תורה, תוך היבדלות מוחלטת מכל הסובב אותו. כך הופך הנר שלאורו שונה אשר ברוך את תורתו ביום ובלילה למעין סמל של רוח ישראל סבא. הסיפור השלישי הוא "הפנחא השבורה" ("צ'ל: הפנכה או הפנכא), אנקדוטה סנטימנטלית אודות ילד יתום ועני "בן י"ג שנים", חיימ'ל שמו, השוקע בהזיות על היותו חזן מפורסם, אלא שבהקיצו מן החלום הוא שומט את הצלחת שבידו, מה שמותיר אותו רעב בהמשך היום. המסר לגבי הפער המעמדי בין עשירים לעניים חוזר גם כאן, אך נוסף לו גם הממד הפסיכולוגי, שכולו חידוש.³⁵

(34) יוסף אבן גרס כי התואר "טיפוסי" היה אחד המונחים המרכזיים של תורת הספרות בת הדור, "שכן הבלטת הטיפוסי המצוי במציאות יפה להועיל, באשר יש בכוחו לפקוח את עיני הקורא למצבו ולמצב עמו". ראו: ניצני הריאליזם בסיפורת העברית (הערה 28 לעיל), עמ' 15. (35) ש"י עגנון, "מזג טוב"; "בשביל הגביר", המצפה, גיליון ה, ז' בשבט תרס"ו (2.2.1906), עמ' 2; "טיפוסים: א. בעל בית, ב. אור תורה, ג. הפנחא השבורה", שם, גיליון מט, כ' בכסלו תרס"ז (7.2.1906), עמ' 1-3.

[ד]

עגנון כתב בעברית וביידיש בו זמנית. למעשה, את דרכו החל כסופר דו-לשוני, בסיפורת ובשירה. כמעט כל פרסומיו ביידיש הופיעו בשבועון "דער יודישע וועקער" ("המעורר היהודי"), שהופיע תחילה בסטניסלבוב ואחר-כך בבוצ'אץ' בשנים 1905-1907. מייסדו ועורכו של השבועון היה אלעזר רוקח, עסקן ציוני ועיתונאי יליד ירושלים שהזדמן באותה עת לגליציה, אז הכיר את ש"י טשאטשקיס הצעיר והתרשם ממנו, ואף מינה אותו כעוזר לעורך.³⁶ ארבעה מן הסיפורים שהופיעו על כמה זו נדפסו בהמשך או במקביל גם ב"המצפה", משמע שכשליש מן הסיפורים שאותם קיבל ש. מ. לאזר לפרסום בשבועונו העברי נכתבו במקורם ביידיש. הדברים אמורים בסיפורים "הפנחא השבורה" ("דער צערבראכענער טעלער"), "צרת הבת" ("רחמנות"), "מתנה" ("די מתנה") ו"בעל בית" ("א בעל-הבית").³⁷ וכבר העירו כמה מבקרים בנדון זה כי קריאה השוואתית של הסיפורים מעצימה את הרושם לפיו הנוסח העברי הוא מעין "תרגום חופשי" של הנוסח ביידיש, שכנראה קדם לו.³⁸

מבין כלל הסיפורים שפרסם עגנון ב"המצפה" רק שניים שרדו מעבר לתקופה זו – "הפנחא השבורה" ו"אור תורה". בתקופת מגוריו ביפו זיהה עגנון, בצדק, את הפוטנציאל הטמון בסיפור "הפנחא השבורה", שגם בנוסחו הקצרצר ב"המצפה" היה בעל אופי חריג. אמנם היה זה סיפור "חברתי" שהתייצב, כמו הסיפורים האחרים, לצדם של בעלי המחסור, אך בשונה מהם היה המבט מוטה פנימה, לעבר עולם החלום וההזיה של הגיבור-הנער. כך נולד הסיפור "חלומו של יעקב נחום", שנכלל בקובץ הספרותי "זרעאל", בעריכת אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ' (1913).³⁹ לא רק שמה של הדמות

(36) על קשרי עגנון-אלעזר רוקח ראו: חיי עגנון (הערה 2 לעיל), ע"פ מפתח השמות. (37) ש"י עגנון, "דער צערבראכענער טעלער", דער יודישע וועקער, גיליון 38, 10.8.1906; "רחמנות", שם, גיליון 50, 16.11.1906; "די מתנה", שם, גיליון 52, 30.11.1906; "א בעל-הבית", שם, גיליון 53, 7.12.1906. כל הסיפורים מופיעים בחתימת שם העט "מזל-טוב". (38) דב סדן ערך השוואה דקדקנית בין נוסחי העברית והיידיש בשניים מן הסיפורים, "הפנחא השבורה" ("דער צערבראכענער טעלער") ו"צרת הבת" ("רחמנות"). ראו: יידישע ווערק (הערה 2 לעיל), עמ' לא-מא. (39) ש"י עגנון, "חלומו של יעקב נחום", זרעאל: קובץ ספרותי, יפו, תרע"ג, עמ' 8-16.

הוחלף, אלא גם הממד החברתי הומר במובלט בממד הפסיכולוגי, כשעיקר הסיפור ממוקד בפרטי אותו חלום, להיעשות לחזן מפורסם (קרי: לאמן מפורסם) ובכך להיחלץ הן מן הנחיתות החברתית והן מן המצוקה הארוטית שהדמות נתונה בהן. והייתה לסיפור גם גרסה שלישית – הסיפור "יתום ואלמנה", שעליו שקד עגנון בימי באד-הומבורג שלו, והוא פורסם בתוך החוברת השלישית של כתב-העת הברלינאי לספרות ולאמנות "רימון" (1922), שקירב אליו באותם ימים את מיטב כותבי העברית בגרמניה.⁴⁰ בגרסה אחרונה זו השמיט עגנון את החלום, שהיה כביכול מרכזו של הסיפור, ותחת זאת חידד את דמותו של היתום (ששמו "יעקב" בלבד) כמי שסובל מנכות פיסית, דוגמת ר' אמנון ממגנצא, אך מכוח חיבורו העמוק לעולם החזנות זוכה להגיע לרגע של אכסטאזה דתית המתרחשת בבית הכנסת, ביום פטירתו של אביו. בתום מעמד קבלת שבת ושירת "לכה דודי", מוצא עצמו היתום כשהוא עומד על הבימה ושר יחד עם המתים העולים מקבריהם את פסוקיו של ר' שלמה אלקבץ, ובכללם "קרבה אל נפשי גאלה". גרשון שקד, שבחן בשעתו את שלושת הנוסחים, הראה בעליל כיצד הרחיק עצמו עגנון הן מן האנקדוטה טעונת המסר החברתי מימי "המצפה" והן מן הנוסח הפסיכולוגי-סנטימנטלי שהתגבש ביפו, כשהוא חותר לתפיסה כוללת של "מצבו של האדם", תוך טעינת הסיפור בשרשרת של רמיזות שאף מקנות לו משמעות שהיא מעבר למרחב הקיום של היחיד.⁴¹

הסיפור השני מבין סיפורי "המצפה", שנכנס אף הוא לקאנון של כתבי עגנון, היה "אור תורה". כשהגיע עגנון לגרמניה, וכשהותו המזרח-אירופית זכתה לעידוד מצד האינטליגנציה היהודית הפוסט-אסימילאטורית (בוכר, שלום ואחרים), כתב את הסיפור מחדש ומסר אותו לתרגום בידי מקס מאייר; וזה היה לאחד מפרסומי הבכורה שלו בגרמנית שנכללו ב"ספר יהודי פולין" שראה אור בגרמנית ב-1916, בעריכת משותפת של אהרן אליאשברג ושלו במסגרת ה"יודישער פּוֹלג" בברלין.⁴² פרסום הספר כשלעצמו היה

(40) ש"י עגנון, "יתום ואלמנה", רמון, ג, ברלין, 1922, עמ' 38-39. הסיפור נכלל לימים בקובץ אלו ואלו, ירושלים ותל אביב, תשי"ג, עמ' קסה-קסט. (41) גרשון שקד, "הייתה כאלמנה: על שלושה נוסחים ושלושה שלבים בהתפתחות הסיפור 'יתום ואלמנה'", בתוך: אמנות הסיפור של עגנון, תל-אביב, תשל"ג, עמ' 137-150. (42) S. J. Agnon, "Das Licht der Thora", in *Das Buch von den Polnischen Juden*, ed. S. J. Agnon and A. Eliasberg, Berlin, 1916, pp. 137-141

מפגן של אהדה וחבירה של דור חדש של צעירים יהודים אל התרבות של ה"אוסטיוודן", שבוזתה על-ידי אבותיהם, כשדמותו של רבי אשר-ברוך, גיבורו של "אור תורה", תואמת להפליא את עולם הדימויים שלהם נזקקו.⁴³ לאחר תום המלחמה, פרסם עגנון ב"התקופה" בוורשה (1919) את הגרסה הראשונה של המחזור "פולין: אגדות מני קדם", שהיה ניסיון לכונן היסטוריה מיתית של יהדות פולין; הסיפור "אור תורה", שנדד מלבובקה לקורוליבקי, נועד להציב את רבי אשר-ברוך כאמבלמה המנקזת לתוכה כמה ממרכיבי היסוד המזוהים עם המורשת של יהודי פולין, כשמסר זה מועצם במידה רבה על-ידי הסגנון המרובד, הגורר אל תוך הסיפור שפע בלתי נדלה של מקורות מן הספרות היהודית. קריאת הסיום המשעשעת של מבריחי הגבול בליל מותו של רבי אשר-ברוך כי "אור קורוליבקי כבה!" מתייחסת אמנם לאור הנר שהיה בוקע לילה-לילה משולחנו של הנפטר, שמבלי משים האיר גם את נתיב ההברחות שלהם, אך חבויה בה גם אמירה נוספת, המעניקה משנה תוקף לעולם הערכים היהודי - יראת שמיים, עבודת השם ולמדנות - שהוא היה נציגם המובהק. ב-1925 רוכזו סיפורי פולין בספר שיצא בתל-אביב בהוצאת הדים ("פולין: סיפורי אגדות"), כשהסיפור "אור תורה" היה אחד מנדבכיו. זאת הייתה תעודת הזהות הספרותית שאותה הציג עגנון עם עלייתו השנייה לארץ ישראל, בסתיו של שנת 1924.⁴⁴ בגרסתו החדשה, חרג הסיפור מנוסח סיפורי ההווי בכך שתיאר מחזור חיים שלם של גברא רבא יהודי, ואף סימן את עולמם הנבדל והנפרד של יהודי העיירה מזה, ושל עולם הגויים, מזה. שני הסיפורים - "יתום ואלמנה" ו"אור תורה", שערש לידתם בקרקוב - היו מכאן ואילך לחלק בלתי נפרד מן הקאנון של כתבי עגנון. אף ש"המצפה" היה כתב העת העברי המוביל בגליציה, הוא לא נהנה מבלעדיות, ומעת לעת יצו בערים שונות גם כתבי עת אחרים. ועגנון, ככל סופר מתחיל, פזל גם לשדות זרים. בתחילת 1906 יזם העורך של ה"יודישע וועקער", אלעזר רוקח, את הופעתו של כתב עת עברי חדש בשם "הירדן".

(43) ראו על כך במאמרי: ש"י עגנון בגרמניה, הרצאות הקתדרה על-שם בראון לתולדות היהודים בפרוסיה (14), אוניברסיטת בראילן, תשס"ח. (44) שמואל יוסף עגנון, "פולין: אגדות מני קדם", התקופה, כרך ה, תר"פ, עמ' 23-26; שמואל יוסף עגנון, פולין: סיפורי אגדות, תל אביב, תרפ"ה. נכלל לימים בקובץ אלו ואלו, ירושלים ותל אביב, תשי"ג, עמ' שמא-שפב.

בתחילה הופיע גם הוא בסטניסלבוב, ולאחר מכן עברה המערכת לבוציאץ'. עגנון תרם לו את חלקו בסיפור ובשיר למן הגיליון הראשון. אלא שכתב העת לא האריך ימים, ולאחר ארבעה גיליונות פסקה הופעתו. כעבור שנה, לערך, התבקש עגנון על-ידי דוד ישעיה זילברבוש, סופר ועורך נודע באותם הימים, לעשות אתו יד אחת בייסודה של במה חדשה. "העת", שהופיע בלבוב, החל את דרכו בקול תרועה רמה, אך עד מהרה גווע בקול דממה דקה. עגנון היה שותף חשוב בו, כמי ששימש עוזר לעורך וככותב קבוע של סיפורים ושל רפורטאזיות. ככל הנראה, עבודתו האינטנסיבית ב"העת" היא שהביאה בהדרגה לצמצום נוכחותו ב"המצפה".

כשהגיע "המצפה" לשנתו הרביעית פרסם בו עגנון שלושה סיפורים. אחד מהם, "אחרי מות", פורסם בשבועון עצמו, ושני סיפורים נוספים, "מתנה" ו"מוצאי הסתו" צורפו ל"תוספת הספרותית החודשית" שיוזם לאור בשנת 1906, ואשר נשאה את השם "רמת המצפה"⁴⁵. גם ב"מתנה", שנזכר לעיל, וגם ב"מוצאי הסתו" המשיך עגנון הצעיר להתייבב לצדם של החלכאים והנדכאים: "מתנה" הוקיע את המלווה בריבית ערל הלב המפקיר למעשה למוות את המלמד העני של בנו, ואילו "מוצאי הסתו" ביטא חמלה כלפי חנווני עני וחולה, המושלך אל הכלא בגין פתיחת חנותו בימי ראשון מעבר לשעה המותרת, ובשל כך נחשב למפר חוק. "העולם לובש צורה חדשה, צורת אביב, בחוץ נושב רוח חם מחיה נפשות, הכוץ מתיבש [...] ומתת-חנא יושב בתא קר ולח, אפל ומעציב, כאילו לא יצא עוד ידי חובתו בחורף הארוך [...]".

הבולט מבין שלושת הסיפורים היה "אחרי מות", שבו פרץ הכותב את גבולות הז'אנר, מבחינת ההיקף, הנושא והטון. בסיפור זה, המחזיק יותר מ-1000 מילים, עוקב המספר מנקודת מבט אירונית אחרי מהלך חייה של דמות אחת, בנימין שמה, הנושאת בלבה רצף של חלומות (בלשון הסיפור: "אידיאליים") המופרכים בזה אחר זה. זאת, בשל כניעתה של הדמות

(45) ש"י עגנון, "אחרי מות (מוקדש למר עזריאל)", המצפה, גיליון לא, כ"ב באב תרס"ז (2.8.1907), עמ' 1-3 (שמה של הדמות במקור הוא משום מה בנימן, ולא בנימין); "במוצאי הסתו", רמת המצפה (תוספת לגיליון י של "המצפה"), כ"ב באדר תרס"ז (8.3.1907), עמ' 11-12; "מתנה", רמת המצפה (תוספת לגיליון לו של המצפה), כ"ז באלול תרס"ז (6.9.1907), עמ' 3-5. השתתפותו של עגנון ב"רמת המצפה" נחנכה בפרסום לקט מאמרים מתורגמים מפי סופרים והוגי דעות (אלכסנדר דומא, מקסים גורקי, מונטסקיה וכו') במסגרת מדור בשם "רסיסים", שם, גיליון א (תוספת), י"ח בטבת תרס"ז (4.1.1907), עמ' 1.

לנורמות של הסביבה הדתית והשמרנית שבה מתנהלים חייה: בצעירותו חלם בנימין להתהלך במעיל קצר, אך הוא ידע כי מעשה זה נחשב ל"מעשה נערות", ונאלץ לוותר על כך. מאוחר יותר, כשנמשך להשכלה, רצה בכל מאודו להיעשות "דוקטור רב", אך גם זה לא הסתייע. הוא קיווה לשאת את בחירת לבו, אך כפף ראש ונשא אישה בשידוך, ודווקא בת עשירים, מה שלפחות אפשר לו להקנות לבנו חינוך מתקדם. וכשרצה לטייל בחברת בנו בשבתות ובימים טובים, העיק עליו השטריימל החסידי, אך גם הפעם לא היה בו העזו להפר את המנהג. עברו שנים, הבן נעשה דוקטור למשפטים, עוד מעט יבוא לבית אבותיו כשהוא מעוטר בתואר, ושוב יימנע ממנו מללכת אתו ברחובה של עיר מחמת אותו השטריימל. אלא שבמפתיע מגיעה הידיעה כי הבן נפל למשכב, ולא חולף זמן והוא נפטר לעולמו. "אחר שקם בנימין מן הישבעה" – כך לשון הסיפור – "חזר שוב לעירו. כבר השיג את משאת נפשו. אָבֵל הוא ובפּהרסיא היה מהלך בשבת ככובעו –". למרבה הלעג, רק הודות לאותו מנהג אבלות שנכפה עליו עקב מות בנו, זוכה בנימין סוף־סוף להשיג את מבוקשו.

לבד מן הסיפורים הקצרים פרסם עגנון ב"המצפה" שלוש כתבות עיתונאיות, שכולן סקרו את הנעשה ונשמע בעירו, כפי שנהגו לעשות כותבים אחרים. הכתבה הראשונה, שבה פתח את השתתפותו במדור "מכתבים מערי המדינה", הכילה רישום של כמה אירועים שהתרחשו באותו זמן בכוצ'איץ:

בשבוע שעבר חפרו בעירנו וימצאו עצמות שלושה גופים טמונות בסיד. אומרים, כי הן מתים מימי 'המות השחור'. – בשדה הקברות מצאתי מצבה עתיקה טבועה באדמה משנת צ"א(?). – לפני חצי שנה יסד המורה העברי מר רוזנמאן 'קורסי עברי ע"פ שטת עברית בעברית לנערים ולנערות והוא רואה פרי בעמלו. – חברת ציון התחדשה, גם נוסד פה "בית מושב זקנים. [...]

הגראף פוטוצקי הזהיר את חוכרי שדותיו, כי היהודים, המתאספים בכתים בשבתות וביו"ט להתפלל במנין, לא יבואו חבושים בשטריימל ועטופים בטלית. [...]⁴⁶

(46) המצפה, גיליון ט, כ"ז בסיון תרס"ד (10.6.1904), עמ' 4 (חתום ש"י טש). במידע המובא בפתח הכתבה ראה דב סדן "ראשית־רמז להתעניינותו [של עגנון] בקדמוניות עירו". ראו: על ש"י עגנון (הערה 2 לעיל), עמ' 138.

כעבור פחות מחודש, הזדמנה לידי הכותב ידיעה אקטואלית ומרכזית בהרבה, שעניינה אירועי האבל שהתקיימו בבוציאץ' לרגל מותו של תיאודור הרצל, שהלך לעולמו ב-3 ביולי 1904. מאורע זה הסעיר את העם היהודי, והוא גם זכה לביטוי נרחב מעל דפי השבועון שערך לאזר. "גם בעירנו הספידו את גדול ישראל ד"ר הרצל שתי פעמים בכיהכ"נ", כתב עגנון. אחר-כך פירט מי ומי היו הדוברים: "בפעם הראשונה נשאו מספד מר י"ב שפירא ור' צבי שטערן, ובפעם השנייה מר ליבוש פריעד, הרב ד"ר רוזנמאן והמגיד הידוע ר' משה פרידמאן מקובנא." ועוד הוסיף עגנון: "בשעת המספד היו חנויות הרבה סגורות, על בתים רבים התנוססו דגלים שחורים".⁴⁷ בבוציאץ', כמו ברחבי גליציה כולה, העריצו את הרצל, מחולל התנועה הציונית וחווה מדינת היהודים, ואף עגנון נמנה עם המעריצים.

הכתבה השלישית שנדפסה ב"המצפה" התרכזה בפעילות של חברת "ציון" בבוציאץ', שעגנון נמנה עם חבריה. דווח בה על כינוסה של האספה הכללית, שבה דווח כי "המצב החומרי של חברתנו טוב מאוד", הוזכרו בה שמות כמה מן הנואמים, וכן נסקרו אירועים אחרים, לכבוד "חג החשמונאים" המכונה גם "חג המכבים", וכן ציון יום פטירתו של הרמב"ם, שבו "הבית היה מלא מכל מפלגות קהלתנו". שמו של הכותב, ש"י טשאטשקיס, מוזכר בכתבה פעמיים, פעם אחת כמי שקרא בפני הנוכחים באירוע החנוכה את שירו העברי "במעונות מחשכים", ובפעם השנייה כאחד הדוברים בחגיגת הרמב"ם, לצד שורה שלמה של נכבדי העיר, שאת שמותיהם הוא מנה אחד לאחד.⁴⁸

את דרכו ב"המצפה", שאותה החל בשיר נסער ומכמיר לב, סיים עגנון דווקא במהתלה: לרגל חג הפורים של שנת תרס"ה הוציא השבועון מוסף מיוחד, ושמו "המצפה" (בהטעמה מלעילית, עם פ"א סגולית), החורז עם השם "המצפה" (גם כן בהטעמה מלעילית). עיצוב כותרת המוסף היה זהה לחלוטין לכותרת השבועון. שם הסיפור היה "מבני אדם שכל ימיהם הם

(47) המצפה, גיליון טו, ח' באב תרס"ד (21.7.1904), עמ' 5 (חתום: ש"י טש).
 (48) המצפה, גיליון ג, י"ד בשבט תרס"ה, (20.2.1905), עמ' 5 (חתום: חבר). השיר הנוכר כאן, "במעונות מחשכים", פורסם בגיליון חנוכה של דער יודישע וועקער ב-1907. עגנון המשיך בנוהג של שיגור רפורטאזיות גם בתקופה שבה השתתף בהעת שהופיע בלבוב. לדברי ארנולד באנד, "במעונות מחשכים" היה השיר העברי היחיד שפורסם אי פעם בעיתון היידי דער יודישע וועקער, ששימש בימת הקבע של עגנון בידיש.

טועים, ומבן אדם שלא טעה כלום", ועליו חתם עגנון בשם העט שהיה מורגל בו בפרסומיו ביידיש, הלא הוא "מזל טוב"⁴⁹. ה"מעשיה לכבוד פורים", כלשון כותרת המשנה, גוללה עלילה נפתלת, שבה אישה חשדנית משמידה כתבייד הכולל שיר עגבים לאישה בשם הדסה, שאותה היא מזהה כפילגשו של בעלה: "הוי! הוי! הוי! הדסה! / היפה, הנאה כל כך. / אהבתי אליך לא פסה/ אהבתי אליך לא פסה/ ומסובכת היא בסכך." להגנתו טוען הבעל כי שיר זה הוא חלק ממחזה רומנטי פרי עטו, מעין "פורים שפיל", המתוכנן לרגל החג, והרי השם "הדסה" אינו אלא שמה האחר של מי שמוכרת לנו כאסתר המלכה. מרגע שהתבררה הטעות מביעה האישה חרטה על המעשה שעשתה, אך בעלה מסרב להתנחם. "צר היה לו לראות מעשי ידיו טובעים במי שופכים, אלמלי היה מפרסם את חזונו בתיאטר היהודי היו מוניטין שלו יוצאים בעולם ושמו היה נודע לתהילה." ודווקא סיפור קליל זה זכה לתשומת-לב מיוחדת מצדו של החוקר ארנולד באנד. "אף שאין הסיפור מצטיין במקוריות מבחינת העלילה או הדמויות", כתב באנד, "זהו הניסיון הראשון לפרסם קומדיה מצידו של סופר שעתידי לכתוב כמה מן הסצנות המשעשעות ביותר בספרות העברית, במיוחד ברומאן 'הכנסת כלה'".⁵⁰ מועד הופעתה של המעשייה לפורים היה "באדר תרס"ח, 13 במארס 1908. היה זה פרסום הפרידה מ"המצפה", שכן כעבור קצת יותר מחודש, בשלהי אפריל, עזב עגנון את בית הוריו בבוצ'איץ' והחל את מסעו לארץ ישראל. שבועונו של לאזר הפך לנחלת העבר, אותו עבר שהיה מזוהה עם המולדת הישנה, גליציה, ועם שמו הקודם, ש.ג. טשאטשקיס, שהיה עד מהרה לש.ג. עגנון.⁵¹

(49) "מבני אדם שכל ימיהם הם טועים, ומבן אדם שלא טעה כלום", ה'מצפה', נספח להמצפה, גיליון יא, "באדר ב' תרס"ח, (17.3.1908), עמ' 1-2. נדפס מחדש בהארץ (תרבות וספרות), 25.1.2013, עמ' 1. המביא לדפוס: יוסף סאקס. (50) באנד (הערה 2 לעיל), עמ' 44. באנד גורס כי אכן מדובר כאן בבעל שבגד באשתו, וכי הדיבורים אודות ה"פורים שפיל" אינם אלא אמתלא שנועדה להסוות את מעשה הבגידה. (51) בדרכו ארצה ערך עגנון ביקור קצר בקרקוב, אך אין בידינו כל עדות אם התקיימה אז פגישה בינו לבין ש.מ. לאזר. הוא הדין לגבי ביקורו השני בקרקוב, שנערך בקיץ 1930. על שני הביקורים, ראו: חיי עגנון (הערה 2 לעיל), עמ' 47; 233-234.

[ה]

קשרי עגנון וה"מצפה" נותקו באחת. באוקטובר 1908 פורסם הסיפור "עגונות" בחתימת ש.י. עגנון, בכתב העת היפואי "העומר" שבועריכת ש. בן-ציון. בהמשך, פרסם עגנון את רוב סיפוריו בשבועון "הפועל הצעיר" שייסד יוסף אהרונוביץ ביפו ב-1907, וכשחיפש במה ספרותית מחוץ לגבולות הארץ פנה ל"השלח" שפעל אז באודסה תחת הנהגתו של יוסף קלזונר. מבחינה זו, לא היה עגנון היחיד שנהג כך. לדברי דב סדן, היה "המצפה" לערש הולדתם של כמה וכמה סופרים שעשו להם שם במקומות אחרים. לעניין זה הוא מונה את ש"י עגנון, אביגדור המאירי, שלום שטרייט, יצחק לופבן, מרדכי גיאורגה לאנגר ואחרים, אך אלה "שמרו, אמנם, חיבה לעורכם, אולם לא שמרו אמונים לכימתו: אך העלו נוצה והמריאו, לא זכרו את קינם, ואם זכרו לא יכלו להיאמן לו, כי משבאו במחיצתה של בימת עברים טיפוסית בימים ההם, כלומר בימה חילונית-מודרנית, לא רצו, אף לא יכלו, לשוב אל שלפניה"⁵². לאזר, מצידו, המשיך לערוך את השבועון במלוא התנופה, כשהוא עוקב ממקום מושבו בקרקוב אחר פרי ההילולים של סופריו-חניכיו שכבר נמצאו מעבר לתחום השליטה שלו. עדות לכך היא רשימה קצרה שפרסם ב"המצפה" ב-1913, שבה סקר את ספרו הראשון של ש.י. עגנון, "והיה העקוב למישור", שהופיע תחילה בהמשכים ב"הפועל הצעיר" בין ה-9 בינואר ל-19 במאי 1912 ואחר-כך, כספר עצמאי.⁵³ ש"י עגנון הוא סופר גאליצי בעל כשרון רב, שהגיע בארץ ישראל לשלמות ספרותית עד שאין מזכירים לו עוד בחוץ את עוון מולדתו הגאליצית", כתב לאזר, ספק בהתפעלות, ספק בעוקצנות. "ספרו זה ראוי להיות נחשב עם מיטב הספרות העברית שברוסיה ושבארץ ישראל". אך לבסוף יצא המרצע מן השק, כאשר לאזר, בעל השקפת העולם הדתית, ביטא הסתייגות מסוימו המופלא של הסיפור שבו נמנע הגיבור, מנשה חיים, מלהתערב בחייה החדשים של אשתו, קריינדיל טשארני, ובכך התיר לה לחיות עם אחר עוד בהיותה אשת איש, ובדרך זו להרבות ממזרים

(52) דב סדן, "בעל 'המצפה' וסביביו", בתוך: על המצפה (הערה 5 לעיל), עמ' 338. לרשימת השמות שמנה סדן ניתן להוסיף את הסופרים מתתיהו מיזש, אשר ברש ודב קמחי. (53) שמואל יוסף עגנון, והיה העקוב למישור, הוצאת יוסף חיים ברנר, ירושלים, תרע"ב.

בישראל. "שום אדם ירא שמים לא ינהג כך", קובע לאזר, ולכן סיום זה אינו ראוי למנשה חיים ואף לא למחברו.⁵⁴ לקשרי עגנון וה"המצפה" היו עוד שני ספיחים מאוחרים, ושניהם השתרגו, לבסוף, סביב אירועי פרס נובל של שנת 1966. הספיח הראשון נוגע בדוד לאזר, בנו של שמעון מנחם לאזר, שהיה מבכירי העיתונאים ב"מעריב" והעורך הספרותי של העיתון. במידה רבה, המשיך לאזר הבן את דרכו של אביו. הוא היה משתתף פעיל בעיתונות היהודית בפולין על מכלול לשונותיה, ובכלל זה היומון הציוני בשפה הפולנית שהופיע בקרקוב, *Nowy Dziennik*, שבו כיהן כעורך מאז 1932 ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה.⁵⁵ במהלך השנים, נרקמו קשרים אישיים בין עגנון לבין דוד לאזר, שבאו לידי ביטוי בחילופי מכתבים, בפגישות ספוראדיות, בכיבודים הדדיים בראיונות שערך לאזר עם עגנון ובדכרים שכתב עליו. לאורך כל הדרך היה דוד לאזר מעריץ מושבע של עגנון וקורא אדוק של כתביו. עוד ב-1951, עם זכייתו של עגנון בפרס ביאליק, שיגר לו איחולים שיזכה גם בפרס נובל, "בקרוב בימינו". את מכתביו פתח, על-פי-רוב, בפניות בנוסח "אדון עגנון הנערץ והנעלה", וחתם במילים כגון: "בכבוד רב ובהערצה תמיד". לאלה נלוותה תזכורת שחזרה על עצמה בכמה הזדמנויות, בדבר עובדת היותו של אביו, ש.מ. לאזר, החונך הספרותי של עגנון. בין הניירות ששמר עגנון בגנזיו היה פתק שהעביר אליו לאזר ב-1962, לאחר הטקס שבו הוענקה לו אזרחות כבוד של העיר ירושלים, ובו כתב:

השיר על ירושלים שהקריא ראש העיר מעגנון העָלָם, שלחתי אני לראש העיר והוא נדפס ב"המצפה" שנה ראשונה באחד הגליונות הראשונים (נדמה לי של תשעה באב) וכדאי לצלם זאת. הכרך נמצא בבית אחד העם.⁵⁶

(54) המצפה, גיליון 41, י"ד בחשוון תרע"ג (25.10.1912) עמ' 5. חזר ונדפס בעל המצפה (הערה 5 לעיל), עמ' 313. (55) דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך א, תל אביב תש"ז, עמ' 13. (56) מכתבי דוד לאזר לעגנון שמורים בארכיון עגנון, מחלקת הארכיונים, הספרייה הלאומית, ירושלים, תיק Arc.4° 1270 05 0261. מכתב הברכה לרגל קבלת פרס ביאליק נשלח עליידי לאזר ב-11 בינואר 1951.

לאזר היה גם הכוח המניע מאחורי הוצאתו לאור של ספר הזיכרון לאביו, והוא טרח הרבה סביב השתתפותו הצפויה של עגנון במפעל זה.⁵⁷ נקודת השיא בקשר שבין עגנון ודוד לאזר היה מסעו של דוד לאזר לשטוקהולם בדצמבר 1966, בשליחות העיתון "מעריב". בכך היה לאחד משני העיתונאים הישראלים שנקראו לסקר מקרוב את טקס הענקת פרס נובל לעגנון – השני היה עמוס אילון, אז בכיר עיתונאי ישראלי, שיצא לשליחות זו מטעם "הארץ", עיתון הבית של עגנון. המעיין בגיליונות "מעריב" מימי דצמבר 1966, ימצא בהם מגוון של דיווחים וכתבות מפרי עטו של "ד"ר דוד לאזר, שליחו המיוחד של 'מעריב' בשטוקהולם".⁵⁸ המאמרים נכתבו בהתרגשות גדולה, בנימה חגיגית ומתוך הכרה באשר לערך ההיסטורי והסמלי הטמון במעמד הענקת פרס נובל לעגנון. את הזיקה האישית שלו ושל אביו למעמד, ביטא לאזר רק ברשימת הסיכום של המסע מן ה-16 בדצמבר 1966, שאותה פרסם, לימים, בספרו "פגישות משני עברי המסך". השוואה בין שתי הגרסאות של המאמר מלמדת כי עניין זה נזכר רק בגרסה שבספר, ולא בעיתון. שמא קטעים אלה הושמטו בהנחיית העורך, או לחילופין, נוספו לרשימה רק מששולב המאמר בספר? בקטעים אלה ציין לאזר את הדרך המופלאה שעשה עגנון מן הקטנות "של אז" אל הגדולות "של הימים האלה", תוך התפלמסות עם הסופר יוסף חיים ברנר, שבימי שבתו בלונדון נטה לחשוב כאילו הוא וחבריו הם השומרים האחרונים על חומת הספרות העברית. הענקת פרס נובל לסופר העברי עגנון היא, בעיני לאזר, בגדר ההכחשה הסופית של חזות פסימית זו. וכך הוא כתב:

(57) מכתבי עגנון לדוד לאזר שמורים בארכיון דוד לאזר, מכון גנוים, בית אריאלה, תל-אביב (כ-49750-49951/1). לעניין כתיבתו של דוד לאזר על עגנון ראו למשל: דוד לאזר: "ש"י עגנון: מתמול שלשום – עד היום ומחר", ראשים בישראל, תל אביב, תשי"ג, עמ' 259-263; דוד לאזר: "אצל חתן היובל" [ראיון], מעריב, 26.7.1963, עמ' 14. כתבות נוספות שפרסם לאזר על עגנון יצינו להלן. (58) דוד לאזר, "מפגש חתן וכלה לפרס נובל", מעריב, 7.12.1966, עמ' 1; הנ"ל, "בעל פרס נובל לומד גמרא: ימים גדולים ליהודי שוודיה עם בואו של ש"י עגנון לשטוקהולם", שם, 7.12.1966, עמ' 2; הנ"ל, "ש"י עגנון ונלי זקס מייצגים את בשורת ישראל לתקופה שלנו, שם, 11.10.1966, עמ' 3; הנ"ל, "עם חתן פרס נובל, שמואל יוסף עגנון – בימים הגדולים, בשטוקהולם", שם, 16.10.1966, עמ' 5; "במחיצתו – אחרי שטוקהולם", שם, 3.3.1967. בארכיונו של דוד לאזר שמורה גם מחברת שבה כתב ציונים ורשמים מימי שהותו לצד עגנון בשטוקהולם (ארכיון דוד לאזר, מכון גנוים, כ-68620).

[...] והנה באותם הימים ממש ישב בעיירה הגליציאית בוצ'אץ' נער בשם שמואל יוסף צ'אצ'קיס, אשר היה שולח מביכורי עטו – שירים וסיפורים – אל השבועון 'המצפה' בקראקוב, אשר העורך שלו, ר' שמעון מנחם לאזר, לא היה לגמרי בטוח אם אמנם כתב הנער הצעיר את השירים והסיפורים הללו, ועל כן פרסם חלק מהם בעילום שם, מחמת הספק, וכדי לא להכשיל את הקוראים בדבר שקר, חלילה, כפי שהודה בעצמו לסופר המתחיל. עתה עומד מלך בשר ודם לפני אותו נער מבוצ'אץ' שהגיע לסף הגבורות – עומד לפני ש"י עגנון, ומברך אותו לרגל קבלת פרס נובל וחולק לו כבוד גדול – לו, וליצירה העברית המחודשת אשר הספדת אותה כבר לפני ששים שנה ומעלה. והנה, אחרי בלותה היתה לה עדנה...⁵⁹

לדידו של דוד לאזר, הארה זו הייתה הטעם והתמצית של מאורע זה. הספיח השני הם פרקי הזיכרון, "ישנות וגם חדשות", שכתב עגנון באחרית ימיו לכבודו של שמעון מנחם לאזר, ואשר פורסמו בשער הספר שהופיע ב-1969, תחת הכותרת "על המצפה". עורך הספר, גצל קרסל, צירף למבוא צילום של השיר "ירושלים" שפורסם ב-1904, כדי להמחיש את הקשר בין עגנון הצעיר ו"המצפה".⁶⁰ עוד ב-1957 בישר לאזר לעגנון על התוכנית להוצאת הספר, ובהקשר זה פנה אליו בבקשה "שיואיל לפאר את הכרך המוקדש לזכר אבי ז"ל ברשימה, לו רק קצרה, עם דבר הערכה לדמותו, אולי בצירוף זיכרונות אישיים על המגע עם אבי כעורך". כדרכו, לא נמנע לאזר מלחזור ולהזכיר את הזכות השמורה לאביו בפרסום ביכורי

(59) דוד לאזר, "פרס נובל: חלום ומציאות – עם ש"י עגנון בשטוקהולם", פגישות משני עברי המסך, רמת גן, תשכ"ח, עמ' 11-20. הציטטה היא מעמ' 17. והשוו לרשימה "עם התן פרס נובל, שמואל יוסף עגנון – בימים הגדולים, בשטוקהולם", מעריב, 16.10.1966, עמ' 5. הטענה בדבר פרסום השירים בעילום שם הושמעה קודם לכן, דווקא משמו של עגנון עצמו, במכתב ששיגר אליו לאזר בעקבות טקס קבלת תואר דוקטור כבוד באוניברסיטה העברית (28.4.1958), ובו נאמר: "כמעט שציפיתי שתספר לקהל מעריציך, כיצד היה אבא ז"ל משמיט את שם המחבר מעל השירים כיוון שהיו טובים, והוא לא האמין כי נער צעיר בעיירה כתבם – כפי שפעם סיפרת לי." (ארכיון ש"י עגנון, הספרייה הלאומית, Arc. 4° 1270 05 0261). (60) ש"י עגנון, "ישנות גם חדשות", על המצפה (הערה 5 לעיל) עמ' ט-יח. חזר ונדפס: מעצמי אל עצמי, (הערה 10 לעיל), עמ' 359-359. הרשימה פורסמה לראשונה במוסף הספרות של הארץ ב-12 באפריל 1968.

יצירתו של מי שהיה לימים ל"גדול אומני הפרווה שלנו"⁶¹. כנגד הדברים האלה, העלה עגנון במכתב מן ה-26 באוגוסט 1962 את הכוונות השונות שעלו בדעתו, באשר לאופן השתתפותו בכרך לזכרו של ש.מ. לאזר: פרסום של מקבץ סיפורים על המשנה, על המדרש, או על הרמב"ם, שהיו תחומי עיסוקו; עיבוד של סיפורים שנדפסו בשעתו ב"המצפה", שאותם יביא בלוויית הקדמה ונוסח ראשון, או שמא תנוח עליו הרוח ויעלה על הכתב את זיכרונותיו על לאזר, "ותקוותי חזקה שיהיו הדברים כדאיים"⁶². התוכנית השאפתנית שהתווה עגנון לכתיבה מחדש של סיפורי "המצפה" לא יצאה אל הפועל. הוא נמנע גם מלהציע לקט סיפורים כלשהו, ואף הכוונה לכתוב דברי זיכרון כפשוטם והגשמה באופן חלקי בלבד. במקום כל אלה, שלח עגנון קטע של פרוזה על גליציה של ימי נעוריו, תוך שימת דגש על פרשת השיר "גיבור קטן", שאיתו החל את דרכו ב"המצפה". פרק אחד מתוך מסכת זו (הפרק העשירי) יוחד לכבודו של ש.מ. לאזר, העיתונאי והחוקר, שבו הפליג עגנון בשבחי מי שהיה עורכו הראשון - "ואלמלא הוא שעשה את המצפה היתה גליציה שוכחת צורת עתון עברי וכל מי שהיה רגיל בעתון עברי היה מסתפק בעתונים אחרים, היינו לוועזיים או בלשון יהודית"⁶³. כשראה דוד לאזר את כתב היד שהגיש עגנון לעורך גצל קרסל, לא היה גבול לשמחתו:

[...] אני מתהלך מוקסם מיפי היצירה ונרגש עד עומק לבי מעצם היחס והגישה הלבבית לדמותו של אבא ז"ל, כפי שהיא מוצאת ביטוי ביצירתו זו של אדוני [...] אנדרטה אמנותית זו שקולה בעיני כנגד קריאת רחוב או סמטה נידחת על שם עורך 'המצפה' או משהו דומה לזה. בכל היי הוכיח אבי כי ראוי הוא להנצחה זו דווקא - מעשה ידיו ופרי גאונו של ש"י עגנון.⁶⁴

במרכז הרשימה לכבודו של ש.מ. לאזר עמד שחזור פרטני ומדויק של התהליך האישי והספרותי שחוה עגנון, ואשר הוליך לקראת פרסומו הראשון בעברית.

(61) ארכיון עגנון, הספרייה הלאומית, Arc. 4° 1270 05 0261, מכתב מיום 24 ביוני 1957.
 (62) דוד לאזר, "ש"י עגנון - האמן באגרותיו", מעריב, 8.3.1974, עמ' 37. ראו גם בארכיון דוד לאזר, מכון גנזים, כ- 49751/1. (63) ראו לעיל, הערה 2. (64) ארכיון עגנון (הערה 61 לעיל), מכתב מיום 22 בפברואר 1968. בארכיונו של דוד לאזר מצוי עותק מודפס במכונת כתיבה של "ישנות גם חדשות" עם תיקונים בכתיב־ידו של עגנון. מכאן ניתן להסיק כי גצל קרסל, עורך הספר, שלח את הרשימה לעיונו של לאזר, עוד קודם שהופיעו הדברים בדפוס.

בילדותו המוקדמת, סיפר עגנון, בהיותו בן שש או בן שבע, הוא מצא את עצמו בליל ל"ג בעומר בקלוז' של חסידי טשורטקוב, שבו נהג להתפלל אביו. הוא הגיע לשם בשעות שבין מנחה למעריב, כשהוא מצויד בחץ וקשת, מונע על־ידי הרצון לירות בלא אחר מאשר בשטן בכבודו ובעצמו, זה שברשעותו הרבה מעכב את בוא המשיח. משראה אותו זקן אחד שבא אל הקלוז', ליטף את לחיו ואמר: "גיבור קטן, גיבור קטן". עברו שמונה שנים לערך, שנים שבהן היה "מילד לבחור", כאשר באחד מלילי ל"ג בעומר, באותו קלוז' עצמו, נתקל באותו זקן, שנראה כשהוא מסב עם קבוצת חסידים ומספר את נפלאות הרב מאפטא שהיה נוהג בלילות ל"ג בעומר לכוון את הקשת, יש אומרים, כדי לשלוח חץ בשטן. כך, במהלך הלילה, נולד במוחו של עגנון השיר. בבוקר שלמחרת, הוא העלה אותו על הכתב, בעת שישב בחנות הפרוות של אביו. בעידודו של אחד הלקוחות ובעזרתו, שלח את השיר לפרסום אל שמעון מנחם לאזר ב"המצפה". על ההתרגשות שאחזה בנער, בעת שראה את השיר בדפוס לראשונה, כתבנו בראשית הדברים. כאשר בא עגנון לספר על עורך "המצפה", הוא נזכר באותו שיר, וקשר אותו באופן מעניין לאירועי פרס נובל:

במוצאי היום שבשרוני בו שבחרו בי חכמי האקדמיה השבדית לתת לי פרס נובל נזכר לי אותו הלילה שעשיתי את שירי גבור קטן, הוא שירי העברי הראשון שבא בדפוס ונזכר לי כתב העת המצפה שבו נדפס שירי ונזכר לי ר' שמעון מנחם לזר שעשה את המצפה, שהיה שושביני לשירי ולסיפורי, ולא סילק דעתו ממני כל השנים שעשיתי עמו. אם שלחתי לו דבר למצפה ולא פרסמו היה כותב לי טעמו ונימוקו למה לא פרסמו, אירע שחזר ופרסמו חזר וכתב לי טעמו ונימוקו מה ראה שפרסמו. גדול ממה שעשה עמי עשה ללשוננו שלא תשתכח מגליציה והחזיר את פליטת קוראי עברית שבגליציה לעתון העברי [...] ⁶⁵

(65) נכלל בפרק "ישנות גם חדשות", בתוך: שמואל יוסף עגנון, מעצמי אל עצמי, ירושלים ותל אביב, תשל"ו, עמ' 358. הפרק הקצר מחזיק דברי הערכה לשמעון מנחם לאזר, תוך דגש על עבודתו כעורך "המצפה". בסיום הרשימות כתב עגנון: "אמרת לי אקח לי עט ונייר ואעתיק מקצת דברים על אותו החכם, שזכרי מעשיו היו חבויים בלבי למעלה מששים ושלוש שנים. לקחתי עט ונייר להעלות מקצת מהם כל זמן שהם חיים עמי. לא היה בי כח לאחוז בעט, כי עיף הייתי. שמשעה שנתבשרה הארץ שנבחר אחד מיושביה לתת לו פרס נובל נתמלאה כל הארץ ששון ושמחה" [...] וכך "מנעו ממני מלטרוח על כתיבת זכרונותיו של אותו חכם. תהי נפשו צרורה בצרור החיים עם גדולי ישראל שנתנו את חייהם על עמנו ועל לשוננו". (שם, עמ' 359-360).

כך, ממרום חוויית הנובל, לאחר יותר משישה עשורים, צפו ועלו הימים שבהם ניצב עגנון בנקודת הזינוק. ימים אלה זוהו, במידה רבה, עם שבועונו של שמעון מנחם לאזר, ובכלל זה עם רגע הולדתו של השיר "גיבור קטן" המסמל, יותר מכל, את ראשית כתיבתו של עגנון בשפה העברית שאיתה ורק איתה, קשר את גורלו. "בְּרֵאשִׁיתִי שָׁם אַחֲרִיתִי, בְּאַחֲרִיתִי שָׁם רֵאשִׁיתִי" – כתב ט. ס. אליוט בקוורטט השני מבין "ארבעה קוורטטים".⁶⁶ משהו מזה נכון גם לגבי פרשת עגנון ו"המצפה".

(66) ת.ס. אליוט: ארבעה קוורטטים (תרגום והערות: אסתר כספי, סוף דבר: שמעון זנדבנק), תל אביב, 1999.

נספח

רשימת פרסומי שמואל יוסף טשאטשקיס (ש"י עגנון) בשבועון "המצפה", 1904-1908

1. "גיבור קטן" [שיר, ל"ג בעומר תרס"ד]
כרך א, גיליון ד, כ"א באייר תרס"ד (6 במאי 1904), עמ' 6. התום: ש"י טשאטשקיס
2. "בוטשאטש" [כתבה במדור "מכתבים מערי המדינה"]
כרך א, גיליון ט, כ"ז בסיוון תרס"ד (10 ביוני 1904), עמ' 4. התום: ש"י ט.ש.
3. "דום" [שיר במדור "פיליטון"]
כרך א, גיליון יב, י"ח בתמוז תרס"ד (1 ביולי 1904), עמ' 1. התום: ש.י. טשאטשקיס
4. "מתוך שנאה" [שיר במדור "מקרוב ומרחוק"]
כרך א, גיליון יב, י"ח בתמוז תרס"ד (1 ביולי 1904), עמ' 6. התום: ש.י. ט.ש.
5. "ירושלים" [שיר במדור "פיליטון"]
כרך א, גיליון יד, ג' באב תרס"ד, (15 ביולי 1904), עמ' 1. התום: ש.י. טשאטשקיס
6. "בוטשאטש" [כתבה במדור "מכתבים מערי המדינה"]
כרך א, גיליון טו, ח' באב תרס"ד, (21 ביולי 1904), עמ' 5. התום: ש"י ט.ש.
7. "לאור הנר של חנוכה" שיר במדור "פיליטון"]
שנה א, גיליון לה, א' בטבת תרס"ה (9 בדצמבר 1904), עמ' 1. התום: ש"י טשאטשקיס
8. "בוטשאטש" [כתבה במדור "מכתבים מערי המדינה"]
שנה ב, גיליון ג, י"ד בשבט תרס"ה (20 בפברואר 1905), עמ' 5. התום: חבר
9. "קודם פסח" / "בליל פסח" / "שאלות" - [שיר בשלושה פרקים]
שנה ב', גיליון טו-טז, ט' בניסן תרס"ה (14 באפריל 1905), עמ' 9. ללא התימה. [בגיליון י"ז, מיום כ"ג בניסן תרס"ה (28 באפריל 1905), עמ' 7, תחת הכותרת: "השמטה", נדפס: "בשירים שנדפסו בגיליון הקודם עמוד 9, נשמט בדפוס שם המחבר ש"י טשאטשקיס."]
10. "הרהורים" [סיפור]
שנה ב, גיליון לה, כ"ד באב תרס"ה (25 במאי 1905), עמ' 3. התום: ש"י טשאטשקיס
11. "הסרסור לעריות" [סיפור]
שנה ב, גיליון לט, כ"ט באלול תרס"ה (29 בספטמבר 1905), עמ' 3. התום: ש.י. טשאטשקיס

12. "אברהם ליבוש ובניו" [סיפור]
שנה ב, גיליון מא-מב, י"ד בתשרי תרס"ו (13 באוקטובר 1905), עמ' 5. חתום: ש. י. טשאטשקיס
13. "סוכתי" [שיר במדור "משדה הספרות והמדעים"]
שנה ב, גיליון מא-מב, י"ד בתשרי תרס"ו (13 באוקטובר 1905), עמ' 7. חתום: ש. י. טשאטשקיס
14. "האגרת" [סיפור, מוקדש לצייר לזר קרסטיין]
שנה ב, גיליון נ, י"ז בכסלו תרס"ו (15 בדצמבר 1905), עמ' 2. חתום: ש"י טשאטשקיס
- 15-16. "מזג טוב"; "בשביל הגביר" [שני סיפורים]
שנה ג, גיליון ה, ז' בשבט תרס"ו (2 בפברואר 1906), עמ' 2-3. חתום: ש. י. טשאטשקיס
17. "צרת הבת: מהימים הטובים ההם" [סיפור]
שנה ג, גיליון מו, כ"ח בחשוון תרס"ז (16 בנובמבר 1906), עמ' 2. חתום: ש"י טשאטשקיס
- 18-20. "טיפוסים: א. "בעלי-בית" ב. "אור תורה" ג. "הפנכא השבורה" [שלושה סיפורים]
שנה ג, גיליון מט, כ' בכסלו תרס"ז (7 בדצמבר 1906), עמ' 1-3. חתום: ש"י טשאטשקיס
21. [מאמרים במדור "רסיסים"]
"רמת המצפה", חוברת ב (תוספת לגיליון א של "המצפה"), כ"ה בטבת תרס"ז (4 בינואר 1907), עמ' 10. חתום: ש"י טשי
22. "במוצאי הסתו" [סיפור]
"רמת המצפה", חוברת ב (תוספת לגיליון י של "המצפה"), כ"ב באדר תרס"ז (8 במארס 1907), עמ' 11-12. חתום: ש"י טשאטשקיס
23. "אחרי מות" [סיפור, מוקדש "למר עזריאל"]
שנה ד, גיליון לא, כ"ב באב תרס"ז (2 באוגוסט 1907), עמ' 1-3. חתום: ש"י טשאטשקיס
24. "מתנה" [סיפור]
"רמת המצפה", חוברת ט (תוספת לגיליון לו של "המצפה"), כ"ז באלול תרס"ז (6 בספטמבר 1907), עמ' 3-5. חתום: ש"י טשאטשקיס
25. "מבני אדם, שכל ימיהם הם טועים ומבן אדם, שלא טעה כלום: מעשיה לכבוד פורים" [סיפור].
גיליון יא, שנה ה, י' באדר ב' תרס"ח (13 במארס 1908), עמ' 1-2 (בתוך "המצפה", המוסף ההיתולי לפורים). חתום: מזל טוב.